

Dinî Düşünce Tarihimiz Açısından Hamidullah'ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye'ye İntikali ve Tesirleri

İsmail Kara*

ABSTRACT

Late Professor Muhammed Hamidullah had taught courses on Islamic institutions, law, history and civilization first at the Faculty of Humanities/ University of Istanbul and later at various other Turkish universities from 1952 until 1977. As a result of the courses he taught, speeches he gave on various occasions and due to the translation of his books and lectures, Muhammed Hamidullah has exerted considerable influence on the intellectual aspect of religious life in Turkey.

It is important to note that his activities and remarkable influence coincided with hightened efforts to improve education in and the revival of Islam in all aspects of life in Turkey.

In the article below, Hamidullah's scientific activities, articles and books, along with their Turkish translations are chronologically presented. Parallel to this information, criticism directed at his thoughts and works are also chronologically presented, along with some of the relevant texts.

Keywords: Muhammed Hamidullah, religious thought and publications in Turkey, translations, historiography, writings about Prophet's life story, Institute for Islamic Research.

ÖZET

1952-1977 yılları arasında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi başta olmak üzere Türk üniversitelerinde İslâm hukuku, İslâm tarihi, İslâm medeniyeti ve müesseseleri üzerine ders ve konferanslar veren Muhammed Hamidullah, hem bu dersleri hem de Türkçeye tercüme edilen eserleri, makaleleri sebebiyle yakın dönem Türk dinî düşüncesi üzerinde etkili olmuş isimlerden biridir. Bu etkinin II. Dünya Savaşı sonrası şartlarında Türkiye'de din eğitiminin her seviyede yeniden canlandığı, İslâmî/dinî hareketlerin siyasi ve kültürel olarak yükselişe geçtiği bir dönemde gerçekleşmesi ayrıca önem arz etmektedir.

Bu yazıda Hamidullah'ın Türkiye'deki ilmî faaliyetleri, makale ve kitaplarının Türkçe tercümelerinin kronolojisi, mütercimleri, çevresi, fikrî etkileri, görüşlerinin tenkide açık tarafları gibi konular üzerinde durulurken kendisine yöneltilen bir kısmı dikkate değer tenkitler kronolojik olarak ele alınmakta, bazılarının metinleri de verilmektedir.

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Hamidullah, Türkiye'de dini düşünce, Türkiye'de dinî yayıncılık, Tercüme hareketleri, Tarih yazımı, Siyer kitapları, İslâm Tetkikleri Enstitüsü.

I

Muhammed Hamidullah merhumun Türkiye'ye, Türkiye'deki ilmi ve tarihi birikime, potansiyele ve Türk talebelerine hususi bir ihtimam ve dikkat gösterdiği çok az sayıdaki insan tarafından bilinir. Son yıllarını Türkiye'de geçirmek hususunda yarım bir arzusunun olduğunu da bazı hocalardan duymuştum. Fakat Paris'te tahsil gören müslüman talebelere karşı kendini sorumlu hissettiği için 60'lı, 70'li yıllarda Zeki Velidi Togan'ın ve Fahir İz'in Türkiye'ye gelip yerleşmesi tekliflerini de, daha sonraki senelerde talebelerinden gelen teklifleri de bunun için kabul etmemişti¹. Fakat Türkiye'ye olan yakın ilgisi erken bir tarihten, 1932'den itibaren hep devam etti. Kendi ifadelerine kulak verelim:

"Pek aziz saydığım Türkiye'ye ve Türk milletine karşı pek az kimse tarafından bilinen özel bir hissiyatım vardır. İlk defa Türkiye'ye 1932 yılında geldim. Mekke, Medine, Beyrut, Şam ve Kahire kütüphanelerinde çalışmalarımı tamamlamamı müteakip Almanya'nın Bonn şehrine ve oradan da Sorbonne Üniversitesi'ne (Paris) gitmek maksadıyla yol üzerinde İstanbul'a uğramıştım. Daha önce Medine-i Münevvere'de iken içinde çalıştığım Şeyhulislâm Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, *Türklerin kitaba karşı duydukları büyük tutku ve zevk hakkında bende büyük bir tesir husule getirmiştir. İstanbul ise sahip olduğu kütüphane zenginlikleri ve ilmi muhitlerde tanıyabildiğim faziletli âlimlerinin yüksek seviyeleri ile gönlümü son derece heyecanlandırmıştır*. Burada tanıdığım kimseler arasında üstad Şerafettin Yaltkaya, İsmail Saib Sencer, Profesör Helmut Ritter, Osman Rescher ve diğerleri de bulunmaktaydı. (...) *Bu kardeş ülke benim ikinci ilim yurdum olmuştur*. (...) Türkiye'de girişilen bu [kitap ve makalelerimin tercüme] çalışmalar[ı], sonuç olarak öyle bir semere verdi ki böylece dünyada hiçbir dilde, benim kitap ve makalelerim Türkçede olduğu sayıda yayınlanmamış oldu. (...)

Şurası da var ki 1959 yılında bu kitabı *Le Prophète de l'Islam - Sa Vie et son Euvre* [Türkçede *İslâm Peygamberi*] adı altında Paris'te yayınladığım-

- 1 Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi* teşebbüsü mesafe almaya başladığı sıralarda Hayrettin Karaman'la Tayyar Altıkulaç'ın Paris'te kendilerine vukubulan ziyaretleri sırasında, İstanbul'a gelmesi ve ansiklopedi ile araştırmacılara himmet etmesi tekliflerini de aynı gerekçe ile geri çevirmişti. Hayrettin Karaman'ın ifadeleriyle söylersek, "Türkiye'de sizler gibi fâzıl kardeşlerimiz var, siz orada bana ihtiyaç bırakmıyorsunuz, buranın (Paris'in, Fransa'nın...) ise bana ihtiyacı var, beni mazur görün, burada kalayım ve sizin emirlerinizi buradan yapabildiğim kadar yapayım", H. Karaman, "Gazetemizin değerli hediyesi", *Yeni Şafak*, 2 Mart 2003, s. 2. Benzer bir beyanı için ayrıca bk. Suat Yıldırım, "Muhammed Hamidullah", *Yeni Ümit*, sayı: 59, Ocak-Mart 2003, s. 12. Mehmed S. Hatiboğlu'na yazdığı bir mektupta, yıllarca kaldığı Paris için *vatan-ı gayrı me'lûf* (alışmadığım vatan) ifadesini kullandığı da bu arada hatırlanmalıdır.

da, ünvanımı 'İstanbul Üniversitesi'nde profesör' şeklinde bir açıklama ile vermiştim. İçinde yaşadığım ve iki cilt halinde bu eseri yayınladığım ülke olan Fransa'dan hiç bahsetmemiştim. Bunun sebebi, İstanbul'da gerçekleştirdiğim akademik çalışmalarım sırasında bu çalışmamla ilgili bütün belge ve kaynakları Türkiye'den sağlamış olmamdı" (vurgular bizim)².

Bu satırlardan yola çıkarak Hamidullah'ın, "ikinci ilim yurdum" dediği Türkiye'ye olan hususi ilgisinin kaynağında iki tayin edici sebebin bulunduğunu söyleyebiliriz: 1. Kendi çalışmaları açısından çok ehemiyet attığı İslâmî yazmalar açısından burasının İslâm dünyasında istisnai bir yer oluşu ve Türklerin kitaba karşı olan tutku derecesindeki muhabbetleri, kitap zevkleri; 2. İstanbul'da tanışıp istifade ettiği mütebahhir âlimler.

Yazdıkları ve Türk talebelerine söylediklerinden yola çıkarak kendilerinin tasrih ettikleri bu iki hususun yeterli açıklayıcılıkta olmadığını söylemek zannedirim yanlış olmaz. Daireyi tamamlamak için Hamidullah Hoca'nın açıkça söylemediği fakat bizce ilâve edilmesi gereken önemli bir husus daha var: Hindistan'da, dinî bilgileri ve temayülleri kuvvetli bir ailede ve ilim çevresinde yetişen bir insan olarak hissiyat düzeyinde Türklere, Osmanlı Devleti'ne ve hususen hilafet merkezi olarak İstanbul'a yakınlık duygusunun en geç tahsil çağında teşekkül etmiş olduğunu kabul etmek gerekecektir. Yeni yapılan araştırmalarla daha iyi biliyoruz ki XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyaset, matbuat ve ilim çevrelerinde hatta müslüman halk nezdinde, giderek daha fazla güçlenen Hindistan - İstanbul münasebetleri, peşisıra Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar varlığını etkin bir şekilde sürdüren Hint Hilafet Hareketi, yıllardır İngiliz işgali ve sömürgeciliği altında bulunan o bölgede çok etkili ve kuşatıcı olmuştur. Hamidullah'ın bu hissiyatın dışında yetiştiğine ihtimal vermek çok zor olsa gerektir. Medine'deki Şeyhulislâm Arif Hikmet Bey Kütüphanesi'nde başlayan ve 1932 yılında vukubulan İstanbul ziyaretiyle gerçekleşen şey, -siyasî şartlar çok değişmiş olmasına rağmen- önceden var olan "hissiyat"ın, birçok bakımdan "bilgi" ve ümit kaynağı düzeyine intikal etmiş olmasıdır.

Hamidullah Hoca, ilmi araştırmaları için gittiği İslâm ülkelerinde sadece kütüphanede çalışan bir araştırmacı olarak kalmamış, aynı zamanda o ülkedeki siyasî, dinî ve sosyal gelişmeler ve değişmelerin iyi bir müşahidi olmuş, bir adım ötede ilmi-fikrî sahalardaki müsbet gelişmelere şu veya bu ölçüde katkıda bulunmak isteyen bir "muharrik" unsur, bir davetçi, bir teşvikçi olmak istemiş, bunları da vazife bilmiştir. 1932'den itibaren daha yakından müşahede ettiği Türkiye, onun için gerek tarihi birikimi, mevcut imkânları ve eğitim-öğretim seviyesi gerekse insan unsuru ve gelecekle ilgili açık veya zımî iddia ve beklentileri itibarıyla ümit vadeden önemli bir yer olacaktır.

Kendi ifadelerinden de anlıyoruz ki 1952 yılından itibaren başlayan ve çeyrek asır devam eden konferans ve derslerinin Türk ilim ve fikir adamlarının, genç öğrencilerin, hatta sıradan insanların büyük ilgisine mazhar olması, makale ve kitaplarının kendine sadık talebeleri tarafından peşpeşe Türk-

2 *İslâm Peygamberi*, 5. bs., trc. Salih Tuğ, İstanbul, İrfan Yay., 1991, I, XV, XVI, XVIII, XIX-XX.

çeye tercüme edilmesi, buradaki konferans ve derslerinin nerede ise eşzamanlı olarak kitaplaştırılması... Hoca'nın Türkiye ile ilgili müşahede ve tesbitlerini tahkim etmiş ve onu bu topraklara daha fazla bağlamış gözükmetedir. Onun beyanlarıyla söylersek;

"İstanbul Üniversitesi'nin bir sözleşmeli 'misafir öğretim üyesi' sıfatıyla gerçekleştirdiğim bu öğretim faaliyetlerim ve ilmi araştırmalarım, sadece bir yarı yıllık devreler halinde Türkiye'de tam 25 sene kesintisiz sürdü gitti! Bazı yıllar aynı yarı yıl içinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de ayrı dersler verdim³. Daha sonraları bu şekil derslerimi Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde de sürdürdüm. Bu yıllar boyu süren Türkiye'deki çalışmalarım ömrümün en verimli ve zevkli geçen kısımlarıdır. İstanbul Üniversitesi'ndeki çalışmalarım dışında kalan zamanlarımı kütüphanelerde geçirdim. Özel defterime kaydettiğim değeri çok yüksek ilmi malumattan ayrı, İslâm kültür mirası içinde pek mühim yer tutan birçok elyazması eseri de keşfetmek şerefine nail oldum. (...)

Edebiyat Fakültesi, İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde umumiyetle haftada üç saat tutarında ve ele alınan konunun çeşidine göre değişmek üzere bazan İngilizce, bazan Fransızca ve umumiyetle de Arapça verdiğim ve öğrencilere anında tercüme yapılan bu derslerim açık dersler mahiyetinde olduğundan çeşitli fakülte ve yüksekokul öğrencileri ile halktan bazı kimseler tarafından da 'dinleyici öğrenci' sıfatıyla takip edilmekteydi. Başlangıçta (1952) küçük seminer salonlarında yapılan bu derslerim, müteakip yıllarda o derece alaka ile karşılandı ki izdiham halinde toplanan öğrencilerin rahat ders dinlemelerini sağlamak amacıyla Edebiyat Fakültesi'nin büyük amfilerine taşındı; buralar da doldu taşı ve hatta hatırladığıma göre buralara hoparlör tertibatı dahi kondu! Uzun seneler boyu sayıları binleri bulan bu öğrencilerim arasından, Türkiye'de bakanlık veya yüksek seviyede devlet memurluğu yapanlar bile çıktı"⁴.

- 3 Bu konuda bir iktibasta bulunmayı faydalı görüyoruz: "Ankara İlahiyat'ta 1951'den beri İslâm hukuku dersini okutan merhum Ord. Prof. Dr. Sabri Şakir Ansay'ın ayrılmasıyla boş kalan kürsüye hoca bulmak ihtiyacı doğunca, Fakülte idaresi muhtemelen Tayyib Okiç'in telkinleriyle Hamidullah Bey'i öğretim kadrosuna kazandırmayı düşünüyor ve 1960 sonunda onu İslâm hukuk profesörlüğüne tayin etme kararı alıyor. (...) Ne var ki, Hamidullah Bey'in 1961'in ikinci yarısında İstanbul Üniversitesi ile üç ay müddetle ders vermek üzere yapılmış sözleşmesi vardı. (...) Hocamızı bizler ancak [1961] Mayıs sonu ile Haziran aylarında dinleyebilme şansına kavuştuk"; "Hamidullah Hocamız üzerine Mehmed Said Hatiboğlu ile söyleşi", haz. Mehmet Görmez, *İslamiyat/Kitabiyat Bülten*, sayı: 5, Ekim-Aralık 2002, s. 5.
- 4 *İslâm Peygamberi*, 5. bs., I, XVII-XIX. Bu konuda ayrıca bk. Mahmut Kaya, "İslâm Tetkikleri Enstitüsü", *DİA*, XXIII, 56-57; İsmail Kara, "Gurub etti güneş, dünya karardı", *Dergâh*, sayı: 156, Şubat 2003, s. 1, 14-18 (Bu yazı şu kitaba da girmiştir: İ. Kara, *Söz Dilde Hayali Gözde*, İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s. 213-35). 1954 yılından itibaren derslere katılanlardan Uğur Derman beyefendi, dinleyici olarak gelen yaşlı zevat arasında Esad Fuat Togay, Osman Nuri Ergin ve Mahir İz'i hatırlıyor. Hamidullah Hoca 1932'de İstanbul'a ilk geldiğinde Esad Fuad'ın evinde misafir kalmış, muhtemelen daha önce Paris'ten tanışıyorlar. (1 Kasım 2001 tarihindeki görüşme notlarından).

Hamidullah Hoca'nın Edebiyat Fakültesi'ndeki (dolayısıyla Türkiye'deki) derslerinin zeminini ve imkânını ısrarlı takip ve ikna teşebbüsleriyle hazırlayan kişi Zeki Velidi Togan'dır (öl. 26. 6. 1970). Onun, gerek yetişme tarzı (medreseli ve Nakşi bir ailede yetişmiştir) gerekse çalışma ve ilgi alanları, nihayet siyasî-ilmî iddiaları itibarıyla Türkiye'deki tarih, edebiyat ve diğer sosyal ilimlerin o günkü eğitim-öğretim metoduna, araçlarına, muhtevasına ve seviyesine razı olması imkânsızdı. Türkiye'de 1924'ten beri medrese, 1933'ten beri de ilahiyat eğitimi tamamen ortadan kalkmıştı. Tarih ve edebiyat sahası kısmen istisna edilirse Arapça, Farsça ve Osmanlıca dersleri sosyal ve dil ilimlerinin lisans ve lisansüstü eğitiminde hemen hiçbir yere sahip değildi. Zeki Velidi bütün bu sebepler müvacehesinde gittikçe nüfuzunu genişleten ve İslâm ve Türk tarihinin, kültürünün bütün sahalarına el uzatan şarkiyat çalışmalarının Türkiye'de yetersiz bir şekilde takip edil(ebil)diğini görüyor, bunu Türkiye ve Türk üniversiteleri, ilim politikaları için ciddi bir zaaf, belki bir tehdit olarak algılıyordu.

Zeki Velidi daha sonraki yıllarda, 17 Mayıs 1950 tarihinde İstanbul Hukuk Fakültesi'nde verdiği bir konferansta, hem müslüman milletleri hem de millî temayülleri hesaba katarak Türkiye'de İslâmî ilimlerin üst düzeyde tahsilıyla alakalı tarihî ve felsefî mecburiyetleri dile getirecektir. Ona göre İslâmiyetle Türkler arasındaki ilişki varoluşsal bir ilişkidir ve bu ilişki ancak oryantalistlerin inşa ettikleri metodları ve yaptıkları çalışmaları da hesaba katarak İslâmî ilimlerin üniversite düzeyinde tahsilıyla idrak edilip sürdürülebilir:

“(...) Türkiye'de bu tetkikatın Garp ilim yolundan planlı bir şekilde ve hızla ilerletilmesi, kaybettiklerimizin ciddi hamlelerle telafi edilmesi zârudur. Biz bu işi yapmalıyız. Çünkü bütün Türk tarihinde İslâmiyet kadar tekmil mukadderatımız üzerinde müessir bir kuvvet görülmemiş ve İslâmiyetin mukadderatı üzerinde de Araplardan sonra hiçbir millet Türkler kadar müessir olmamıştır. Anadolu'ya gelen Selçuklular, sayıları pek az olan Osmanlılar ancak İslâmiyet sayesinde Bizans medeniyetine karşı koyup kendi milliyetlerini muhafaza edebildiler. (...) Müslüman Türkler Önyasya'da şimdiki Türkiye'yi yarattıkları vakit Doğu Avrupa'ya Peçenekler ve Öz-Oğuzlar gelmişlerdi. XI. asrın ortasında Peçeneklerin sayısı 800 000 (ev yahut nüfus), Oğuzlar 600 000 sayıldıkları halde bunlardan şimdi bir avuç Gagauz'dan başka bir şey kalmadı. Daha Avrupa'ya gelişlerinden bir asır sonra bunlar Hıristiyanlığı kabul ederek şimdiki Doğu Avrupa Slavlarına katıldılar. En çokları da şimdiki Ukrayna milletini teşkil ettiler. Çünkü İslâmiyet gibi bir dayançları yoktu. (...) Biz Türkler yalnız İslâm devrinde kültür itibarıyla birleşmiş, fikren yeknesak ve mütecanis bir millet olduk, yalnız o sayede Osmanlı Devleti kurulabildi. Ve yalnız müslümanlık devrinde tarihte kütle halinde müsbet bir rol oynayabildik. (...) O halde biz İslâm ilimlerini ciddiyetle ve millî tarihimiz bakımından tam ihtimamla öğrenmek mecburiyetindeyiz (...)”⁵.

5 “İslâm şarkı ile garp arasında ilmî işbirliği-III”, *İş*, XVI/112, 1 Aralık 1950, s. 212-13.

Bir taraftan II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası gelişmeler, diğer taraftan Türkiye'nin çok partili hayata geçme teşebbüslerine paralel olarak yürüyen biraz daha yumuşak laiklik tartışmaları Zeki Velidi Togan'ı harekete geçirmişe benziyor. 1948 yılında Paris'te toplanan 21. Müsteşrikler Kongresi'nin, Türk hükümetinin rızası ve kongreye katılan Türk delegasyonunun ısrarlı talepleri sonunda 1951'de gerçekleşecek bir sonraki toplantısının İstanbul'da yapılmasına karar vermiş olması onu destekleyen ve harekete geçiren bir başka gelişmeydi. 1946 yılında çıkan yeni Üniversite Kanunu'nun, fakültelerde enstitülerin açılmasına müsaade etmesini hareket noktası olarak alan Zeki Velidi, 1941 yılında muattal hale gelen Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü'nü yeniden canlandırma teşebbüslerine başladı. Hazırladığı rapor 27. 12. 1949 tarihinde toplanan Profesörler Meclisi gündemine girdi ve görüşüldü⁶. 16. 5. 1950'de İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nün kurulması kararı alındıysa da o dönemin zor şartlarında Üniversite Senatosu'ndan geçmesi 1953 yılına kadar sarktı. Bu süreç içinde Zeki Velidi'nin "hazırlık komisyonu"nda bulunan arkadaşlarıyla birlikte Enstitü'nün başkanlığı için -İstanbul'da yapılan Müsteşrikler Kongresi'ne de katılan- Muhammed Hamidullah'ı düşündüğünü ve bunu sağlamak için 8. 1. 1952 tarihinde toplanan Edebiyat Fakültesi Profesörler Meclisi'ne, Hamidullah'ın ilmî şahsiyeti ve çalışmaları hakkında uzun sayılabilecek bir rapor takdim ettiğini görüyoruz⁷. Hamidullah'ın müdürlüğü kabul görmeyince Zeki Velidi Enstitü'nün ilk müdürlüğünü kendisi üstlenmiş, müdür yardımcılığına da Fuat Sezgin'in getirilmesini sağlamıştır⁸. Teferruatını yeteri kadar bilmediğimiz bütün bu süreçteki çalışmalar Hamidullah'ın müdürlüğü için

Togan aynı konuşmada şunları da söyleyecektir: "(...) Öyle anlaşılıyor ki müslüman milletler arasında pek yakında çok sıkı bir kardeşlik münasebâtı başlayacaktır. Yeni kurulan Pakistan ve İndonizya İslâm devletlerinin karşılıklı yardıma mübrem ihtiyaçları ve Önasya'da bir Yahudi devletinin kurulması da buna sebep olacaktır. Rus ideolojisi karşısında İslâm milletleri kendi aralarında mânevî rabitaları halka, kütleye yaklaştıran ve asrileşen bir şekilde yenilemek zarureti görüyorlar (...)"; "İslâm şarkı ile garp arasında ilmî işbirliği-II", *İş*, XVI/109, 1 Eylül 1950, s. 156.

6 Görüldüğü üzere İslâm Tetkikleri Enstitüsü'nün yeniden açılma çalışmalarının başlaması, tarih olarak Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi'nin açılması çalışmalarının biraz öncesine tekabül etmektedir. Araştırmalarda bu hususun gözden kaçmasının sebebi Ankara İlahiyat Fakültesi'nin 1949 sonbaharında açılmasına karşılık Enstitü'nün açılışının birkaç sene daha gecikmiş olmasıdır.

7 Daha sonra yayınlandığı için elimize ulaşan bu önemli rapor (bk. "Değerli İslâm âlimi M. Hamidullah Bey İstanbul'da", *İş*, XXI/163, 1 Mart 1955, s. 39-41) Ek 1'de verilmiştir. Zeki Velidi az önce bahsettiğimiz Hukuk Fakültesi'ndeki konferansında da ("İslâm şarkı ile garp arasında ilmî işbirliği") Hamidullah'dan önemli bir ilim adamı olarak birkaç yerde bahsedecektir.

Salih Tuğ'un bize aktardığına göre Edebiyat Fakültesi profesörlerinden Mazhar Şevket İpşiroğlu ile Hamidullah Hoca Bonn'daki doktora yıllarından tanışıyorlar ve aralarında iyi münasebetler var. Profesörler Meclisi'nde Hamidullah lehine çıkan kararlarda onun ve her sene müsbet raporlar yazan Mükrimin Halil Yınacı (Tarih profesörü) ile Ahmet Ateş'in (Arap edebiyatı profesörü) etkisi olmalıdır. İstanbul'da bulunduğu yıllarda Hamidullah'ın ziyaretine gelen diğer üniversite profesörleri arasında Nesteren Dırvana (Fransız Filolojisi, öl. 14 Şubat 2006), Hüseyin Nail Kubalı (öl. 1981) ve Charles Crosat (Hukuk Fakültesi) da bulunmaktadır. (10 Şubat 2006 tarihli görüşme).

8 Ayrıca bk. Mahmut Kaya, "İslâm Tetkikleri Enstitüsü", *DİA*, XXIII, 56-57.

yetmedi ise de onun her eğitim yılı bir sömestre (üç ay) olmak üzere yıllarca düzenli ders vermesini mümkün hale getirmiştir. Derslerin devamını sağlayan ve mevzuattan yararlanarak dersleri dışarıya daha ziyade açan kişi ise Enstitü'nün üçüncü müdürü de olacak olan Salih Tuğ'dur (müdürlüğü: 1976-1982).

II

50'li yılların sonu 60'lı yılların başlarından itibaren Türkiye'deki dinî yayıncılıkta, dinî bilgilerin giderek daha fazla seviye ve derinlik kazanmasında ve İslâmiyetle alakalı ilmî-akademik çalışmaların usul ve muhteva itibariyle gelişmesinde, hatta farklı bir anlatma-yazma üslubunun ortaya çıkmasında Hamidullah Hoca ve eserleri istisnai denebilecek bir yerde duruyor. Gerçekten de Hoca'nın eserleri ve faaliyetleri Türkiye'de hususi denebilecek bir tesire ve hüsnükabule mazhar olmuştur. Bir çeyrek yüzyıl Türkiye'de ders vermiş olması ve doğrudan veya dolaylı olarak birçok sadık talebe yetiştirmesi, neticenin böyle tezahür etmesinde belirleyici bir role sahip olmalıdır. Başka dillerde yayınlanan birçok kitap ve makalesini, ders notlarını, o devrin şartları içinde -aşağıda görüleceği üzere- nerede ise eşzamanlı denebilecek şekilde Türkçeye aktaran mütercimlerin, ekseriyetle İstanbul'da veya Paris'te ders ve sohbet halkasına katılmış, Türkiye'deki ders ve konferanslarının mütercimliğini yapmış talebeleri, dostları ve hizmetinde bulunmuş yakınları olduğu, bu yüzden de tercümelerin Türkiye şartlarında -hele o yılların şartlarında- itinalı ve başarılı yapıldığı unutulmamalıdır. 70'li yılların sonlarına kadar bu mütercimler arasında Fuat Sezgin, Nafiz Danışman (öl. ?), Nihat Keklik, Said Mutlu (eczacı, öl. 1967)⁹, Kemal Kuşçu (emekli albay, öl. ?)¹⁰, Salih Tuğ, Mehmed S. Hatiboğlu, Bülent Davran (hukuk doktoru, sonra profesör, öl. 28 Nisan 1998), Macit Yaşaroğlu (diş doktoru, öl. 6 Mart 1988)¹¹, Yusuf Ziya Kavakçı, İsmail Cerrahoğlu, Ruhi Özcan (öl. 17 Ağustos 1986), Suat Yıldırım, İhsan Süreyya Sırma, İbrahim Canan, Zahit Aksu, Hamza Aktan, Fahrettin Atar, Mehmet Akif Aydın... bulunmaktadır¹². Ayrıca Türki-

9 Vefatı üzerine çıkan bir yazı için bk. İsmail Dayı, "Kaybettiğimiz değer: M. Said Mutlu", *İslâm Medeniyeti*, 1/3, Ekim 1967, s. 21-22. Hamidullah onun hakkında şöyle diyor: "(...) Said Mutlu'yu da unutmamam lazım gelmektedir. Kendisi hatırladığıma göre bazı yayınlарının Türkçeye çeviri işini ilk olarak başlatan kimseydi. O bir takım caniler tarafından tertiplenen feci bir suikasta kurban gittiğinde Paris'te ayda bir çıkmakta olan *France-Islam* dergisinde 'Bir genç Türk mücahidinin acıklı sonu' başlığı ile bir yazı yayınlamıştım (Aralık 1967)"; *İslâm Peygamberi*, I, XVIII.

10 Hamidullah'ın onun hakkındaki ifadeleri: "Rahmetli dostum Kemal Kuşçu'yu özellikle anmak isterim; kendisi Fransızca ve İngilizce bilirdi. Benim Urduçada yayınlanmış telifatımı da tercüme etmek gayesiyle bu dili de pekalâ biçimde öğrenmişti"; *İslâm Peygamberi*, I, XVIII.

Salih Tuğ'un verdiği bilgilere göre Kemal Kuşçu'nun annesi Ümmi Sinan Tekkesi'ne bağlı ehl-i tarîk bir hanımefendidir ve ömrü boyunca irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. (10 Şubat 2006 tarihli görüşme).

11 Macit beyin vefatından sonra basılan *Çocuklarımız İçin Din Bilgisi* kitabının baş kısmında Mehmed S. Hatiboğlu tarafından yazılmış kısa bir hal tercümesi yer almaktadır; 2 kitap, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1990.

12 Kendileri Türkçe ilk mütercimleri arasında Zeki Velidi Togan, Abdülkadir Karahan, Mehmet Şevket Eygi isimlerini de zikretmektedir; *İslâm Peygamberi*, I, XVIII.

ye'de verdiği konferans-ders metinlerinin tercüme edilerek kitaplaştırılması neticesinde önce -ve bazıları sadece- Türkçe yayınlanan eserleri, broşürleri de vardır. *Hukuk İlmine İslâmın Mühim Yardımları*, *İmamı Azam ve Eseri*, *Modern İktisat ve İslâm*, *İslâm Fıkhı ve Roma Hukuku*, *İslâmî İlimler Akademileri* başlıklı eser ve broşürleri ile Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi'ndeki ders takrirlerinin teksir baskıları bunlar arasındadır.

Hoca'nın telif tarzı, kılı kırk yaran dikkati, devamlı kendini ve eserlerini yenileyen çalışma-telif âdâbı ve yumuşak fakat ihatalı üslubunda da tesirini, yaygınlığını ve güvenilirliğini artıran bir "hikmet ve keramet" olmalıdır¹³. Bu üslubun belki de en dikkate değer tarafı meydan okumayan, modern unsurları içine almaktan çekinmeyen, aynı zamanda vukuf ve rûsûh seviyesinde ilmiyetten taviz vermeyen fakat "dinî-mânevî dil" in tevazuuna, hassasiyetlerine ve gereklerine de olabildiğince riayet eden bir itidal noktasını bulmuş ve bunu ısrarla sürdürmüş olmasıdır.

Hamidullah'ın eserlerinin bu ölçüde yaygınlaşması ve müessir olmasında belki bir üçüncü sebep olarak Ankara İlahiyat Fakültesi (açılışı 1949), İmam Hatip Okulları (açılışı, kurs olarak 1949, okul olarak 1951) ve Yüksek İslâm Enstitüleri (ilk açılışı 1959) ile birlikte vücut bulan ortama ve bu ortamla alakalı olarak ortaya çıkan doğrudan-dolaylı taleplere de işaret edilmiştir. İlk kuruluş yıllarında ders kitabı - yardımcı ders kitabı, dinî muhtevalı ve seviyeli kültür kitabı bulmakta hayli zorlanan bu okulların hem hoca hem de talebe kadrolarının, Hamidullah'ın kitapları için yer yer iştihak derecesinde arzulu ve hazır bir muhatap / okuyucu kitlesi meydana getirdiğinde şüphe yoktur. Hoca veya talebe olarak o devri yaşayan veya o dönem üzerinde çalışan kişilerin yakından bildikleri gibi o yıllarda Türkçeye tercüme edilen dinî muhtevalı kitaplar arasında, çoğu Müslüman Kardeşler ve Cemaat-ı İslâmî kaynaklı olmak üzere aktivist ve gür sesli olanlar hem sayı olarak kabarıklık hem de psikolojik ve siyasî sebepler dolayısıyla toplumsal karşılık bulma açısından avantajlı idi. Diğer tarafta ise halka, büyük kalabalıklara hitap eden, onların dinî hislerini canlı tutan fakat sahilik, seviye, dil hassasiyeti ve estetik vasıflar aramayan bir dinî yayıncılık da hüküm sürüyordu (İstan-

13 Hamidullah'ın şahsiyetine, ilmüne ve telif tarzına ziyadesiyle ehemiyet atfeden, kaldığı Sipahi Otel'de zaman zaman ziyaretine gidip sohbet eden Nurettin Topçu'nun bir gün Salih Tuğ'a sorduğu soruda da bu merak gizlidir: "Hamidullah beyin seyrüsülûku var mı? Eserlerinde çok nadir müellifin başarabildiği bir ifade tarzı, keramet diyebileceğim bir muvaffakiyet var". Nurettin beyin en sevdiği eseri *Hiz. Peygamber'in Savaşları* mı idi acaba? Birkaç defa kendisinden ve yakın talebelerinden bu kitap hakkında hayranlık ifade eden beyanlarını duymuştum. Hakkında yazı yazdığı birkaç kitaptan biri de bu eserdir; "Hiz. Peygamber'in savaşları", *Yeni İstiklâl*, 18 Mart 1963 (Bu yazı için bk. Ek 2). Ali Birinci'nin aktardığına göre Topçu, bu kitabı da şahit göstererek "müslümanların savaşlarındaki insaniliğe" dikkat çeker, "bir sopa darbesiyle safdışı bırakılabilecek muhasımlar öldürülmediği için" şehit ve yaralı sayısı bu kadar az olabildi dermiş (1 Mart 2006 tarihli yazılı notu). Nurettin Topçu ayrıca Hamidullah'ın ismini tasrih etmeden onun miracla ilgili görüşlerine karşı çıkanları birkaç yazısında sert sayılabilecek bir üslupla tenkit etmiştir; meselâ bk. "Hareket'in otuz yılı", *Hareket*, sayı: 37, Ocak 1969, s. 5: "En büyük âlim ve en büyük müslümanın mirac izahına ağız dolusu saldıran cahillere İslâmın ruh ve ahlâkını ihtar edecek otoritenin bulunmadığı bir anda (...)".

bul'da Beyazsaray, Ankara'da Hacıbayram yayıncılığı). Hamidullah'ın eserleri bu iki farklı hattın arasında dışlayıcı olmayan, halkın dinî-mânevî hissiyatını hesaba katan bir itidal noktası arayışına da denk düşüyordu. Bu "kendiliğinden" itidal noktası, yeni neşvünema bulmaya başlayan din eğitimi kurumlarının uçlara savrulmalarını kısmen önleyen bir fonksiyon da icra etmiş benzemektedir. (Aşağıda bu konuya tekrar döneceğiz).

Hamidullah Hoca'nın eserlerinin Türkçeye, Türkiye'ye intikali meselesine kronolojik olarak bakıldığında konferans metinlerinden, broşür ve kitaplarından önce makalelerinin neşredildiği görülecektir. Türkiye'de neşredilen ilk yazısı 1953 tarihinde *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*'ndeki makale olmalıdır¹⁴ ve yine Zeki Velidi Togan'ın Hamidullah'la olan yakın irtibatlarıyla alakalıdır. Bunu tarih olarak Ankara Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1955 vd.), *Sebilürreşad* (1956-64)¹⁵, *İslâm* (1956-57)¹⁶, *Türk Sanatı* (1958)¹⁷ ve *Hilâlde* (1958-1962) çıkan yazıları takip edecektir. İstanbul Hukuk Fakültesi Dergisi'nin Fransızca nüshaları (1959, 1962, 1968)¹⁸, *Türk Yurdu* (1960), *Diyanet Dergisi* (1961)¹⁹, *Türk Biyoloji Dergisi* (1963)²⁰, *Türkiyat Mecmuası* (1965), *İslâm Düşüncesi* (1968), *Hareket* (1969), *Tarih Enstitüsü Dergisi* (1971)²¹, *İslâm*

14 "İslâm hukukunun kaynaklarına dair yeni bir tetkik", çev. Bülent Davran, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, I/1-4, 1953. Makalenin Fransızca aslı 1951 yılında İstanbul'da aktedilen 22. Müsteşirler Kongresi'ne tebliğ olarak sunulmuştur (Tekrar neşri için bk. Muhammed Hamidullah, *İslâmın Hukuk İlmine Katkıları*, ed. Vecdi Akyüz, İstanbul, Beyan Yay., 2005, s. 99-108). Hamidullah'ın *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*'nde neşredilen son yazısı 1984 tarihlidir.

15 "Devletler hukukunun yüzüncü yılı", *Sebilürreşad*, X/235, Aralık 1956, s. 155-56 (Tekrar neşri için bk. M. Hamidullah, *İslâmın Hukuk İlmine Katkıları*, s. 173-75); "Hindistan'da İslâm kültürü", çev. Kemal Kuşçu, X/241-46, Mart-Haziran 1957, 247-49, 268-71, 280-81, 303-04, 313-14, 335-36 (6 yazı); "İslâm'da hukuk ilmi - Hukuk ilmine İslâmın mühim yardımları", XI/267, Nisan 1958, s. 261-62; "İslâm Peygamberi'nin hayatını öğrenmek niçin lazımdır?", XIII/323, Nisan 1961, s. 359-60; "İmam Serahsi'nin 900. yıldönümü", XV/356, Temmuz 1964, s. 89.

16 "Hz. Peygamber zamanında bütçe tanzimi ve vergi tarhi", çev. Kemal Kuşçu, *İslâm*, sayı: 7, Ekim-Kasım 1956, s. 13-15; sayı: 9, Şubat 1957, s. 23-24; sayı: 10, Mart 1957.

17 "Amerika Kolomb'dan önce keşfedilmişti", *Türk Sanatı*, sayı: 5, 1958, s. 4-5, 16.

18 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi'nin Fransızca nüshalarında (*Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*) üç makalesi neşredilmiştir: 1. "Histoire d'Usul al-Fıkh chez les musulmans", 1959, s. 72-91 (Bu makalenin Fuat Sezgin tarafından yapılan Türkçe tercümesi "Usul al'fıkh'ın tarihi" adıyla *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*'nde yayımlanmıştır; sayı: 2, 1956-1957, s. 1-18. Tekrar neşri için bk. M. Hamidullah, *İslâmın Hukuk İlmine Katkıları*, s. 54-81), 2. "La Notion musulmane du droit international privé", 1962, s. 321-39; 3. "La Philosophie juridique chez les musulmans", 1968, s. 137-52 (Bu yazı İbrahim Kâfi Dönmez tarafından "Müslümanlarda hukuk felsefesi" başlığıyla Türkçeye tercüme edilmiş ve *İslâm Medeniyeti* dergisinde yayımlanmıştır; IV/4, 1980, s. 19-34. Tekrar neşri için bk. M. Hamidullah, *İslâmın Hukuk İlmine Katkıları*, s. 109-29).

19 "İslâm'da estetik ve güzel sanatlar", çev. Mehmed Hatiboğlu, *Diyanet Dergisi*, sayı: 1 [1961], Ankara 1962, s. 36-41 (*İslâm Peygamberi* kitabından yapılan ilk Türkçe tercüme). Hamidullah'ın *Diyanet Dergisi*'ndeki diğer yazıları için bk. Mehmet Bulut, "Diyanet Dergisi/Diyanet İlmi Dergi-Genel fihrist ve indeksi", *Diyanet İlmi Dergi*, XXXIV/4, Ekim-Aralık 1998.

20 "Dineveri ve eseri", çev. Nihat Keklik, XIII/4, 1963, s. 113-24.

21 "Tarihi tasvirlere göre Malazgirt meydan muharebesinin planı", çev. Salih Özbaran, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, 1971, s. 111-13.

Medeniyeti, İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi, Diyanet Gazetesi, Nesil (1977), *Yeşilay Dergisi* (1978)... yazılarının yayınladığı diğer bellibaşlı dergilerdir²². Türkçe *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki ilk maddesi ise 1965'te yayınlanan "Serahsi" maddesi olmalıdır.

1958 yılında başlayan kitap ve broşürlerinin Türkçe neşirlerinin 60 ve 70'li yıllardaki kronolojik seyri şöyledir (Notlar: 1. Parantez içinde siyah karakterle verilen tarihler o eserin yabancı dillerdeki ilk neşrinin tarihidir; 2. Son yıllarda Hamidullah Hoca'nın kitapları, ders notları ve bazı makaleleri Beyan Yayınları tarafından, bir kısmı Vecdi Akyüz'ün editörlüğünde, yeni mütercimler de devreye girerek neşredilmektedir. Bizim çalışmamız bu yeni yayın faaliyetini, bir-iki not aktarımı hariç şimdilik değerlendirme dışı tutmaktadır²³; 3. Sıcak kurşun dizgi-baskının hakim olduğu 60'lı, 70'li yıllarda bu tür kitaplar umumiyetle 5 bin adet basılırdı, asgari sınır ise 3 bindi. Kitapların yeni baskılarının aralıkları, satışı ve yaygınlık dereceleri ile gördükleri alaka, buna bağlı olarak etkileri bu umumi baskı adetleri hesaba katılarak değerlendirilebilir):

1. *Hukuk İlimine İslâmın Mühim Yardımları*, 1958²⁴; genişletilmiş 2. bs., *İslâmın Hukuk İlimine Yardımları*, 1962.

2. *İslâma Giriş*, 1961, 1965, 1973 (1957)²⁵.

3. *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 1962, 1972, 1981 (1953)²⁶.

4. *İmam-ı Azam ve Eseri*, 1963²⁷.

5. *İslâmda Devlet İdaresi*, 1963, 1979 (1935/Alm., 1942/İng.)²⁸.

6. *Modern İktisat ve İslâm*, 1963, 1969²⁹.

7. *İslâm Fıkhı ve Roma Hukuku*, 1964³⁰.

8. *Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tercüme Bibliyografyası*, 1965 (1959)³¹.

22 Hamidullah'ın Türkçe yayınlanmış makalelerinin tam bir dökümüne ve kronolojisine hâlâ sahip değiliz. Kısmi bir liste için bk. *İslâm Peygamberi*, 5. bs., II, 1163-64.

23 Bu baskılar, yeni tercüme ve derlemeler hakkında umumi malumat için bk. Salih Tuğ - M. Kâmil Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah", *DİA*, XXX, 536-37.

24 çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1958, 16 s. (İçinde "Hazreti Peygamber zamanında hadisin tedvini" başlıklı bir konferans metni de yer almaktadır. Tekrar neşri için bk. M. Hamidullah, *İslâmın Hukuk İlimine Katkıları*, s. 11-17).

25 çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, Çağaloğlu Yayınevi, 1961, 198 s.; 2. bs., İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1965, 222 s.; 3. bs., İstanbul, İrfan Yay., 1973, 355 s.

26 çev. Salih Tuğ, İstanbul, Yağmur Yay., 1962, 176 s.; ilaveli 2. bs., İstanbul, Yağmur Yay., 1972, 228 s.

27 çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, Çağaloğlu Yay., 1963, 56 s.

28 çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1963, 302 s.

29 çev. Salih Tuğ, İstanbul, Yağmur Yay., 1963, 47 s.; genişletilmiş 2. bs., çev. Salih Tuğ - Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, Yağmur Yay., 1969, 72 s.

30 G. Henri Bousquet ve Carlo Alfonso Nallino'nun yazıları ile, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, Yağmur Yay., 1964, 69 s.

31 çev. Said Mutlu, ekler: Macit Yaşaroğlu, İstanbul, Yağmur Yay., 1965, s. 169 s. Birinci kısım Hamidullah'ın Fransızca Kur'an meâlinin başındaki "Kur'an-ı Kerim Tarihi" metninin Fransızcadan Türkçeye tercümesi (çev. Said Mutlu, s. 1-90), ikinci kısım Macit beyin hazırladığı Türkçe Kur'an tercüme bibliyografyası ve tercüme örnekleridir (s. 91-176). Macit bey tarafından gözden geçirilmiş 2. bs., *Kur'an-ı Kerim Tarihi - Türkçe Tercüme ve Tefsirleri*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991, 204 s.

9. *İslâm Peygamberi*, 2 C., 1966 (ilk cilt) ve 1969 (ikinci cilt) (1959)³².
10. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemman ibn Münebbih*, 1967 (1954)³³.
11. *İslâmi İlimler Akademileri (Raporlar)*, 1969³⁴.
12. *Resulullah Muhammed*, 1973 (1974)³⁵.
13. *İslâm Müesseseleri Tarihi*, 1975³⁶.
14. *Konferanslar*, 1975³⁷.
15. *İslâm Tarihi Dersleri*, 1976³⁸.
16. *Kur'an-ı Kerim Tarihi - Ders Notları*, 1978³⁹.
17. *İslâm Hukuku Dersleri*, 1979⁴⁰.

Son beş eser, Hamidullah'ın Erzurum'da İslâmi İlimler Fakültesi'nde hoca iken verdiği ders ve konferansların, aynı fakültenin genç hocaları tarafından yapılmış tercümelerinden oluşmuş ve teksir halinde sınırlı sayıda basılmış (bu yüzden de kataloglarda nerede ise hiç yer almayan) kitaplardır.

- 32 1. C., çev. Sait Mutlu, İstanbul, İrfan Yay., 1966, 444 s., 2. bs. 1966, 3. bs. 1972; 2. C., çev. Salih Tuğ, İstanbul, İrfan Yay., 1969, 344 s. Salih Tuğ daha sonra eserin tamamını, müellifin yeni ekleriyle birlikte tercüme edecek, bu çift taraflı ekleme ve gözden geçirme çalışmaları, Türkçe 5. baskıda en müttekâmil halini alacaktır.
- 33 çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, Bahar Yayınevi, 1967, 138 s. Aynı yıl Talat Koçyiğit ve Ragıp İmamoğlu'nun Türkçe tercümeleri de ayrı ayrı basıldığı için bir senede üç tercümesi neşredilmiş olmaktadır. Oryantalistlerin tezlerinin aksine hadislerin çok erken yazıya geçirildiğini isbat eden bu akademik kitabın aynı senede üç ayrı tercümesinin basılması herhalde çok istisnai bir örnek olmalıdır.
- 34 Ali Fuat Başgil'in raporuyla birlikte, İstanbul, Fatih Matbaası, 1969, 28 s. (Türkiye İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu yayını). Hamidullah'ın Milli Eğitim Bakanlığı'na takdim ettiği "Yüksek İslâm Enstitüleri muhtar üniversite (akademi) haline getirilmelidir" başlıklı raporu, bu broşürün 19-28. sayfaları arasında yer almaktadır. Konuyla alakalı bir diğer çalışması "İslâmi araştırmalar yapacak modern bir fakülte nasıl olmalıdır" başlığıyla yayınlanmıştır; çev. İbrahim Canan, *Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, Aralık 1975, s. 5-15.
- 35 çev. Salih Tuğ, İstanbul, İrfan Yay., 1973, 342 s. 1000 Temel Eser projesi çerçevesinde Kültür Bakanlığı tarafından sipariş edilmişse de iktidar değişikliği sebebiyle projeden vaz geçilmiş, bunun üzerine tercüme özel bir yayınevi tarafından basılmıştır. Yazıldığı dildeki neşrinin tercümesinin basılmasından sonra olması da bu yüzdendir.
- 36 çev. İhsan Süreyya Sırma, Erzurum, İslâmi İlimler Fakültesi Yay., 1975. Teksir baskı. Bu metin daha sonra *İslâm Müesseselerine Giriş* adıyla yayınlanmıştır; İstanbul, Düşünce Yay., 1980 ve İstanbul, Beyan Yay., 1992.
- 37 çev. Zahit Aksu, Erzurum, İslâmi İlimler Fakültesi Yay., 1975. Teksir baskı. (Bu kitapta yer alan konferans konuları: "Mucize, keramet ve istidrac", "Mirac meselesi", "İslâm hukukunda örf ve adet", "İnsan toplumlarında ibadet tarihi", "İslâmda ibadet tarihi").
- 38 çev. Ruhi Özcan, Erzurum, İslâmi İlimler Fakültesi Yay., 1976, 113 s. Teksir baskı. Yeni baskısı Vecdi Akyüz'ün tashih ve düzenlemesiyle *İslâm Tarihine Giriş* adıyla yapıldı; İstanbul, Beyan Yay., 1994, 144 s.
- 39 çev. Suat Yıldırım, Erzurum, İslâmi İlimler Fakültesi Yay., 1978, 33 s. Teksir baskı..
- 40 çev. Ruhi Özcan - Hamza Aktan, Erzurum, İslâmi İlimler Fakültesi Yay., 1979, 53 s. Teksir baskı. (Bu kitap içindeki üç ders: "Müslümanların hukuk ilmine katkıları", "İslâm ve Roma hukuku münasebetleri", "İslâm ve milletlerarası hukuk" daha sonra V. Akyüz'ün derlediği M. Hamidullah'ın *İslâmın Hukuk İlmine Katkıları* kitabında, s. 18-35, 259-71, 133-45; "İslâmda anayasa" başlıklı dördüncü ders ise yine V. Akyüz'ün derlediği Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku* kitabında yer almıştır; İstanbul, Beyan Yay., 1995, s. 73-86).

III

Zeki Velidi Togan'ın 1955'te yayınlanan 1952 tarihli raporu (bk. Ek 1) ve Nurettin Topçu'nun 1963 yılında *Hız. Peygamber'in Savaşları* kitabının tercümesinin basılması vesilesiyle yazdığı yazı (bk. Ek 2) istisna edilirse Hamidullah Hoca'nın kitapları ve eserleri hakkında Türk fikir adamlarının, gazete yazarlarının, nerede ise bütün büyük cemaat yapılarının görüş serdetmeye, giderek sert tenkitlerde bulunmaya başlaması *İslâm Peygamberi* kitabı tercümesinin ilk cildinin çıkışından (1966) sonradır⁴¹. Bununla beraber karalama kabilinden tenkitlerin ve tezyiflerin yoğunlaşması, en azından kronolojik olarak 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonraya rastlamaktadır. Acaba bu kronolojik örtüşme bir tesadüf eseri midir yoksa üzerinde durulup düşünülmesi gereken anlamlı başkaca bazı sebeplerden bahsedilebilir mi?

Bu sorunun cevabını aramaya geçmeden önce Hamidullah Hoca'nın telif tarzında, bazı ana yaklaşımlarında ve temel yorumlarında her zaman "haklı" tenkit konusu olabilecek bazı unsurların bulunduğuna işaret edilmelidir.

1. Bunlardan biri Hoca'nın umumiyetle muhatap / hedef kitle olarak batı ilim çevrelerini veya batılı kültür içinde yetişmiş okuyucuları nazar-ı itibara almasıdır. Bir akademisyen müellifin, hatta bir fikir adamının muhatap kitlesinin hassasiyetlerini, seviyesini, beklentilerini, ihtiyaçlarını hesaba katarak, daha işin başında böyle bir tercihte bulunarak eserini ortaya koyması elbette yadrganacak bir husus olamaz, aksine vazifesi olduğu bile söylenebilir. Burada problem teşkil eden nokta, aynı eserin kültürel kodları itibariyle farklı bir muhatap kitleye aynen tercüme edildiği zaman ortaya çıkmaktadır. Hamidullah'ın eserleri arasında sözkonusu etmeye çalıştığımız problemle en ziyade örtüşen metin herhalde *İslâma Giriş* kitabı olmalıdır. Bu kitap adı üzerinde bir "giriş" kitabıdır yani teferruata kaçmadan İslâm hakkında "genel" ve "doğru" (selefin tabiriyle "muhtasar müfid") bilgiler vermeyi, yorumlar aktarmayı hedefler. Ama kimin için? Dinî konularda yeterli malumatı olmasa da İslâm dünyasının herhangi bir coğrafyasında, İslâmın herhangi bir kültürü, tarikatı, mezhebi ve meşrebi içinde büyümüş, farklı siyasi ve aktüel beklentileri olan bir müslümanın bu kitapta karşılaşacağı bazı bilgi ve değerlendirmelerden, öncelik tercihlerinden tedirgin veya rahatsız olmasında, ardisıra bazı tenkitler geliştirmesinde şaşırtıcı bir durum olmamalıdır.

2. Hamidullah Hoca'nın, esas itibariyle oryantalistik tavrı benimseyen bir müellif olmadığı ek açıklamalara ihtiyaç göstermeyecek kadar açıktır, hatta onların tezlerine ve iddialarına karşı derinden derine İslâmı savunmayı hayatı boyunca sürdürmüş ve bunda muvaffak olmuş bir şahsiyet olduğu rahatlıkla söylenebilir. Fakat bu durum onun, oryantalistlerin İslâmı alaka-

41 Gazetelerde çıkan iki yazı için bk. Mustafa Polat, "İslâm Peygamberi", *Babıalide Sabah*, 3 Mayıs 1967 ve "Hamidullah meselesi", aynı gazete, 13 Mayıs 1967; aktaran Ahmed Davudoğlu, *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1974, s. 182-85.

lı tezlerinin, tenkitlerinin ve modern düşünceden beslenen temayüllerin tesiri altında kalmadığı mânasına gelmez. Meselâ birçok çağdaşı gibi o da İslâmın prensipte tek evliliği öngördüğü, köleliğin (ve cariyeliğin) bir şekilde devamından yana tavır koymadığı, belli bir siyasî sistemi öngörmekten çok adalet, meşveret, ehliyet-liyakat gibi siyasî prensipler vaz ettiği, ilk yazılı “anayasa” metninin Hz. Peygamber tarafından düzenlendiği ve dolayısıyla kanun / hukuk devleti fikrinin İslâmda çok erken teşekkül ettiği vb. fikirleri ısrarla savunmuştur. Bugün sosyal bilimlerde geliştirilip kullanılan yorumlama metodları ve dil-üslup analizleri sayesinde çok daha iyi biliyoruz ki tarihte veya bugün İslâm ahkâmı ve müslüman toplum yapısı için bu tür bir akıl yürütme biçimi, açıklama ve müdafaa tarzı tersten oryantalistik tezleri savunmak, savunmak değilse bile aynı / benzer mantığın izlerini takip etmek mânasına gelmektedir. Çünkü Hamidullah'ın da katıldığı ve savunduğu bu görüşlerin oryantalistik dildeki kendisine tekaddüm eden kaynaklarını ve karşılıklarını bulmak hiç de zor olmayacaktır. İslâmda niyet elbette her şeyin önündedir fakat iyi ve halis niyet her zaman neticenin doğru ve yerinde tezahür etmesini garanti altına almaz.

3. Bu satırların yazarının ilgilendiği konular itibariyle Hamidullah Hoca'nın fikir ve telif dünyasının tenkide en ziyade açık olan tarafı, Hz. Peygamber'in hayatını (*siretini*) yazım tarzıyla alakalı yönüdür. Şöyle ki: İslâmın ilk asırlarında daha ziyade hadis ilmiyle irtibatlı olarak, daha sonraki dönemlerde istiklâliyetini kazanan ayrı ilim dallarına paralel bir şekilde hem usul ve muhteva hem de dil ve üslup itibariyle farklılaşan *siret* yazımları ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Hadis, şemâil, tarih, meğazi, *siret* / *siyer*, *kısas-ı enbiya*, *mevlid*, *delâil*, Muhammediye, Miraciye, mucizat-ı Nebi, *naat*... türündeki eserlerin hemen hepsi Hz. Peygamber'in hayatına tahsis edilmiş kitaplar / metinler olmakla beraber usul, muhteva ve üsluplarından ötede hedef kitleleri, oluşturmak istedikleri hissiyat-zihniyet dünyası ve gerçekleştirmek istedikleri peygamber tipolojisi itibariyle de farklı olan fakat eşzamanlı olarak yanyana, birlikte bulunan, birbirini besleyen ve tahkim eden metinlerdir. Bütün bu farklı *siyer-i Nebi* anlatımlarına tasavvuf merkezli “Hakikat-ı Muhammediye” literatürü ve Hz. Peygamber'in hayatının bazı kesitlerini hususi üslubuyla “tasvir” eden minyatür çalışmaları da dahil edilebilir.

XIX. yüzyıl İslâm dünyası için birçok şüphenin, tereddütün ve değişme talebinin asrı olduğu kadar dinî düşünce ve dinî yaşantı sahasında, -modernleşme projesine çok uygun olarak- tektipleşme (tevhid, ittihad, telfik...) arayışlarının da giderek kuvvet kazandığı uzun ve sıkıntılı bir zaman dilimidir. Artık “hakikat” ve “doğru”nun kendisi ve anlatımı ile vakıaların ve kişilerin hakikat ve doğruluğu da süratle tektipleşmeye doğru seyredecektir. Yeni Selefî hareketin, modernizmin, oryantalizmin, rasyonalizmin, bilimperestliğin de beslediği ve tahkim ettiği bu süreç İslâmî ilimlerin hem kendi aralarındaki farklı usul ve üslupları meşru gören hiyerarşilerini zedeleyip bozacak hem de her ilmin kendi iç zenginlik ve çeşitliliğini zaafa uğratacak, zenginlik ve derinlik işareti olan ara kademeleri ve nüansları önemsizleştirecek, görünmez kılacaktır. Tasfiye de diyebileceğimiz tektipleşme arayışlarının güçlenerek hüküm sürdüğü alanlardan biri de tarih anlayışı ve telifi, bu arada

siret yazımıdır⁴². Bu kuvvetli yeni yöneliş, mevcut “menfi” şartları değiştirerek hali ıslah edebilmek ve daha iyi bir istikbal hazırlayabilmek için tarihi dönüştürme ameliyesi olarak da anlaşılabilir.

Artık siret kitaplarında Hz. Peygamber’in mucizeleri giderek daha az sayıda yer alacak, zikredilenlerin anlatımı da harikulâdeliğini giderek daha fazla kaybedecek, meselenin tabiatı müsait olmamasına rağmen bazıları için maddî-bilimsel açıklamalar ve yorumlar devreye sokulacak, Resulullah’ın yüksek mânevî şahsiyeti ve “beşerüstü” vasıfları da aynı yönelişin beklenebilir bir uzantısı olarak zayıflayacaktır. Özetlemeye çalıştığımız tarih ve siret yazımındaki bu hususlar ve problemler müvacehesinde Hamidullah Hoca’nın aşağıdaki ifadelerine birlikte bakalım:

“Ben bu eserde [*Hz. Peygamber’in Savaşları*’nda] tam ve şümüllü bir tarzda Hz. Peygamber’in hayatının bütün cepheleriyle meşgul olmaktayım; yine bu kitap sırf bu mucizeler konusunu kendisine mevzu edinmemiştir. Kur’an O’nun gösterdiği mucizelerin en marufu ve en başta gelenidir. O, muvaffakiyete sadece mucizelerle ulaşmış olsaydı, O’nun hayatı ‘en üstün, en güzel örnek: *üsvetun hasene*’ yani ‘cemiyyete mensup fertlerin takip edecekleri, Kur’an’a muvafık amelî, fiilî örnek’ olamazdı. Hz. Peygamber’in insanî görünüşü izah edilmedikçe, O’nun hattı hareketinin değeri ve taklit edilmeye layık bir örnek olması, bilhassa mucizeye inanmayan, inanamayan fertlere izah edilemez”⁴³.

“(…) Bu ve buna benzer diğer birçok sebepler altında ben elinizdeki bu mütevazı *siyer* kitabında, hemen hemen pek az bir şekilde mucizeler konusuna eğilmiş bulunuyorum. Yine ben aynı sebeplere dayanarak, bütün muteber ve sahih hadislerde yer alan ve bu sebeple üzerinde hiçbir şüphe izi bulunmayan, tarihe mal olmuş bu mucizelerin felsefesini ve bunların olabirlik şartlarını ele alıp uzun uzadıya münakaşa etmenin de lüzumuna kani değilim. Aksine ben inanıyorum ki bir inanış manzumesinin yahut davranışlar ve eylem nizamının akla uygunluğu ve mantıklılığı bizzat o sistem vasıtasıyla ispatlanır, yoksa sadece mucizelerle değil”⁴⁴.

Hamidullah Hoca’nın mucizelere inanan ve bu hususta birçok sahih ri-

42 Bu yeni tarih telakkisi ve problemleri konusunda bk. İsmail Kara, “Tarih ve hurafe - Çağdaş Türk düşüncesinde tarih telakkisi”, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* içinde, İstanbul, Dergâh Yay., 2003, s. 75-125. İslâm dünyasında tektipleşmiş kısas-ı enbiya ve siret yazımı konusunda öncü bir isim olan Cevdet Paşa’nın *Kısas-ı Enbiya*’sını niçin bu şekilde yazdığının / yazmak zorunda kaldığının siyasi-dini sebeplerini anlattığı bir metin için bk. *agm.* s. 83-84 ve dipnot 22. Örnekleri ve tahlilleri itibarıyla ihatalı bir metin olmamakla beraber modern dönemde yazılmış Türkçe siyer kitaplarının tarihyazımı açısından bazı problemlerine işaret eden bir çalışma için bk. Gottfried Hagen, “The Prophet Muhammad as an exemplar in war: Ottoman views on the eve of World War I”, *New Perspectives on Turkey*, Spring 2000, s. 145-72.

43 *Hz. Peygamber’in Savaşları*, çev. Salih Tuğ, ilaveli 2. bs., İstanbul, Yağmur Yay., 1972, s. 10.

44 *İslâm Peygamberi*, I, 125. “Mucizeler” başlığı altındaki açıklamalar için bk. *age*, I, 119-28.

vayetin bulunduğunu kabul eden bir müellif olduğunda şüphe yoktur. Şu ifadeler onundur: “Ben şahsen, Allah'ın seçilmiş kulları olan resullerinin gösterdiği bütün mucizelerin gerçekliğine tam mânasıyla inanan bir kimse”yim. Ayrıca eserinde Mirac mucizesi dışında, örnek olmak üzere kaynaklarda geçen bazı mucizeleri de aynen zikretmiş, aktarmıştır. Bunlar; Hz. Peygamber'in bir ölüyü diriltmesi, doğuştan dilsiz çocuğu konuşurması, meşhur bir pehlevanla arzusu üzerine üç defa güreş tutarak her seferinde sırtını yere getirmesi, ağacı yürütmesi, gökteki ayı ikiye bölmesi (*şakku'l-kamer*), harpte gözü çıkan bir sahabinin gözünü yerine koyması ve daha iyi görür kılması, mescidde hutbe okurken yaslandığı hurma ağacının inlemesi, karalık ve yağmurlu bir gecede sahabinin eline tutuşturduğu asanın yol boyunca lamba gibi yanıp ışık vermesi, çok az bir yemeği birçok kişiye yetecek kadar artırması, aynı şekilde çok az bir suyu herkesin içip kanacak kadar bollaştırması, birçok şeyi olmadan önce haber vermesi, çok uzaklarda cereyan eden bir hadiseyi yanındakilere anlatması mucizeleridir⁴⁵. Fakat kendisinin de ifade ettiği gibi aynı zamanda mucizelerle, mânevî-metafizik hadiselerle örülmüş bir siyer yazmak istemediği açıktır:

“Bu konuda daha birçok örnekler [mucizeler] sayılabilir; ancak biz hepsinden bahsedecek değiliz. Benim acizane reyime göre, Muhammed (a.s.s.)'in insan olması hasebiyle (sebeup-netice ilişkisi içinde gösterdiği emek ve gayreti bilip öğrenmemiz), Allah tarafından O'nun faydalanması için O'na verilen insanüstü mucizeleri bilmemizden daha istifadelidir ve bizim için daha öğretici mahiyettedir. Muhammed (a.s.s.)'in getirip bize bıraktığı *İlâhî Tebliğ ve Öğretim*, insan olmamız hasebiyle bizimle daha çok ilişkilidir ve bize hitap eder. Bu *İlâhî Tebliğ*'in ana yapısı ve gerçekliği hususunda O'nun kendi hemşehrilerini ikna edip buna inandırması gayesiyle kullandığı usul ve yolu bulup ortaya çıkarabilmemizde mucizeler, ikinci planda bir yer işgal ederler. Ben bu kitapta O'nun asıl hayatının sadece bazı görünüşlerini ortaya koymak için gayret sarfettim. İslâm Peygamberi'nin *sîretinin* felsefi görünüşü ve izahı ile gösterdiği mucizelerin tarihe mal olmuş teferruatını merak edenler için Urdu dilinde kaleme alınıp neşredilmiş Seyyid Süleyman Nedvî'nin [*Sîretu'n-Nebî* adlı] eserini tavsiye edeceğim (...)”⁴⁶.

Bizim de açık bir tenkit ve tartışma alanı olarak altını çizmek istediğimiz husus, böyle bir tercihin yapılmasının zihni-fikri sebepleri, tarihi-aktüel şartları ve bu tercih neticesinde ortaya çıkan temayülün, yazılan metnin felsefi ve maddi zaaflarıyla, problemleriyle alakalıdır⁴⁷. Aslında Hamidullah Hoca bu türden bir sîret yazımını öne çıkaran ve deneyen ilk müellif olmadığı gibi sonuncusu da değildir. Fakat eserlerinin birçok dile çevrilmesi ve çok okunması hesaba katıldığında bu alanda en çok etkili olanlar listesinin ilk

45 *age*, I, 122; 125-28.

46 *age*, I, 128.

47 Nurettin Topçu'nun *Hz. Peygamber'in Savaşları* kitabı vesilesiyle yazdığı yazıda böyle bir tarih yazımının seçilmiş olmasını “ilmi” olarak tasvip ettiğini görüyoruz; bk. Ek 2.

sıralarında yer aldığı söylenebilir.

IV

Yukarıda bıraktığımız soruya tekrar dönelim: Hamidullah'a karşı tenkit ve tezyiflerin yoğunlaşmasının kronolojik olarak 12 Mart 1971 askerî müdahalesinden sonra rastlaması acaba bir tesadüf müdür yoksa anlamlı başkaca bazı sebeplerinden bahsedilebilir mi? Türkiye'de askerî müdahalelerin tarihi ile (ki bu ABD etkisinin daha kesif bir hal alması mânasına da geliyor) İslâmî hareketlerin canlanması ve yükselişi, bununla irtibatlı olarak dinî gruplar (cemaatlar ve tarikatlar) arasındaki tartışmaların sertleşmesi arasında -en azından- kronolojik bir ilişki olmakla beraber Hamidullah örneğinde başka bazı hususlara ve sorulara da işaret etmek gerekecektir:

1. 60'lı yıllarda başlayan ve 70'lerde iyice sertleşip uclara savrulan siyasî ve kültürel tartışmalar / çatışmalar müslüman-muhafazakâr çevrede iç tartışmaları da hareketlendirmiş ve beslemiş, bu çevrelerdeki genel Komünizm-Sosyalizm karşıtlığının doğurduğu gerginliği, kendi içlerinde daha özel bir gerilim alanı haline getiren bir iki gelişme olmuştu. Bu yeni iç gelişmelerden biri yukarıda kısmen temas ettiğimiz dinî tercüme hareketleridir. Müslüman Kardeşler ve Cemaat-ı İslâmî mensuplarının eserlerinin peşpeşe Türkçeye aktarılması, eğitilmiş kesimde hem genel din anlayışının şu veya bu ölçüde değişmesine yol açtı hem de İslâmın siyasî talepleri ile din-siyaset ilişkileri başta olmak üzere Türkiye'de o güne kadar pek de zemini olmayan aktivist, yer yer slogancı ve dışlayıcı, sistemle çatışan bir dinî dilin ve üslubun ortaya çıkmasına ve genç nesiller arasında karşılık bulmasına sebebiyet verdi.

2. 1969 yılında Necmettin Erbakan'ın önderliğinde kurulan ve (muhtemelen Erbakan'a rağmen) süratle "İslâmcı" rengi belirginleşen Milli Görüş hareketinin giderek güç kazanması, buna bağlı olarak müslüman-muhafazakâr çevrelerdeki siyasî-fikrî bölünmeyi artırması, bir diğer ifade ile siyasî safların daha belirgin ve vurgulu bir "dinî/İslâmî" hat üzerinde yeniden tarif edilir olması ikinci önemli gelişme oldu. Yeni tercüme hareketlerinden beslenen ve siyasî talepleri ile sosyal hareketliliğe katılma arzuları artan genç ve orta yaşlı müslüman-muhafazakâr neslin Milli Görüş hareketini destekleme oranının artmasına karşılık, cemaat ve tarikat yapılarının önemli bir kısmı (Nurcular, Süleymanlılar ve Işıkçılar nerede ise blok halinde) yeni siyasî hareketin, Erbakan'ın karşısında yer alıyor ve büyük sağ parti olarak AP'ni ve onun lideri Demirel'i alenen destekliyorlardı. Doğrudan MHP'ye destek veren tarikat yapılarının hem sayısı daha az hem de etkileri sınırlıydı.

3. Mensupları gittikçe artan İmam Hatip Okulları ve Yüksek İslâm Enstitüleri çevresi siyaseten mütereddit ve bölünmüş bir manzara arz ediyordu. Bu çevrenin içinde yer alıp da mensubiyetleri daha önce cemaatlara, tarikatlara göre teşekkül etmiş olanlar siyasî tercihlerini büyük ölçüde o istikamette kullanıyorlardı. İmam Hatip Okulları'nın ilk mezunlarından "ağabey" konumunda olanların meşhur isimleri Erbakan hareketine en yumuşak ifade ile mesafeli bakıyorlardı. Bunların açık bir siyasî tercihleri yoktu, kendi be-

yanlarıyla “tarafsızlık” politikası yürütüyorlardı ama tercihlerini yapmış olan kesimler, hatta arkadaş ve meslektaşları onları MHP ve AP'ne daha yakın görüyordu. Bu tesbitte kısmen gerçeklik payı da vardı. (O yılların şartlarında MHP içinde Türkeş'e rağmen “daha çok müslümanlaşma” temayülünün güçlendiğini de hesaba katmak gerekir). Yine de İmam Hatip Okulları çevresinin büyük çoğunluk itibariyle şu veya bu ölçüde, isteyerek veya ehven-i şer olarak Milli Görüş hareketine destek verdiği söylenebilir.

4. Bir diğer gelişme 12 Mart 1971 sonrasında, Milli Görüş ve Erbakan çizgisiyle mesafeli olan İmam Hatip Okulu - Yüksek İslâm Enstitüsü çıkışlı bir grubun, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda, başkan yardımcılığına getirilen Tayyar Altıkulaç önderliğinde etkili olmaya başlamasıdır. Nihai meyvelerini 12 Eylül darbesinden sonra verecek olan bu gelişme geleneksel evsafıta din görevlisi yetiştirmekte iddialı olan bazı cemaat yapılarını fiilen, bazılarını da fikren ciddi olarak ilgilendirmekte hatta rahatsız etmekte idi.

Dışardan bakıldığında zikrettiğimiz bu yeni gelişmelerle Hamidullah'a yöneltilen tenkitler ve bu tenkitlerin itham, tezyif ve tekfire kadar varması arasında doğrudan bir ilişki görülmeyebilir. Fakat tenkit ve tezyifte bulunan kişi ve grupların, aynı veya farklı metinlerde Hamidullah'la birlikte kimleri de tenkit ettiklerine ve tenkit biçimlerine bakıldığı zaman kaynağı, zemini ve mantığı itibariyle biraz karmaşık olan bu ilişki açıkça görülebilecektir.

Yetişme tarzları, meslek ve meşrepleri hayli farklı olan şair ve fikir adamı Necip Fazıl Kısakürek *Türkiye'nin Manzarası*'nda, Ezher mezunu ve emekli Yüksek İslâm Enstitüsü hocası Ahmet Davudoğlu *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*'nde, emekli albay ve fizik-kimya öğretmeni Hüseyin Hilmi Işık *Dinde Reformcular ve Din Adamının Din Düşmanlığı*'nda, medreseli ve din görevlisi Sadreddin Yüksel tefrika yazılarında..., birbirlerine çok benzer şekilde Hamidullah'la Efgani-Abduh-Reşid Rıza çizgisini, Seyyid Kutup'u, Mevdudi'yi, dinde reformcuları, Hayrettin Karaman ve çevresini birlikte, yanyana ele alıp tenkit ediyor, aralarında doğrudan veya dolaylı ilişkiler kurarak; hemen hepsi için mezhepsizlikten, Vehhabilikten, cahillikten; bir kısmı için ajanlıktan, masonluktan bahsederek fikir yürütüyorlardı. Necip Fazıl Davudoğlu'nun kitabına takriz yazıyor, Davudoğlu Necip Fazıl'ın Hamidullah'la alakalı metnini kendi kitabına aynen iktibas ediyor, Davudoğlu ayrıca Hüseyin Hilmi Işık cemaatına yakın Zeki Çıkman'ın Hamidullah'ı tenkit eden *Mirac ve Hamidullah* başlıklı kitabına takriz yazıyor... Hüseyin Hilmi Işık'la Sadreddin Yüksel'in aynı dönemde Reşid Rıza'nın *Muhaveretu'l-Muslih ve'l-Mukallid* başlıklı kitabı için müstakil tenkit metinleri yazmış olmaları da, bir tarafıyla giderek daha fazla İmam Hatip Okulu - Yüksek İslâm Enstitüleri mezunlarının kontrolü altına giren Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeni durumu ile, diğer taraftan Hayrettin Karaman ve grubunun gittikçe netleşen fikriyatıyla alakalıdır. Çünkü tenkit ve tartışmaların bir kısmına kaynaklık eden *Muhavere*, Tayyar Altıkulaç'ın başkan yardımcılığı sırasında, Hayrettin Karaman'ın sadeleştirmesi ve notlarıyla Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında neşredilmiştir (*İslâmda Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*, 1973). Hamidullah münekkitlerinin şahsî mensubiyetlerinden ayrı olarak yazılarının neşre-

dildiği yayın organlarının ve kitaplarının basıldığı yayınevlerinin hangi cemaatin kontrolü altında olduğu vakası da ayrıca hesaba katılmalıdır⁴⁸.

*

Türkiye’de Hamidullah Hoca’ya yöneltilen tenkitlerin tamamına yakın denebilecek kısmı, *İslâm Peygamberi* kitabında temas ettiği bazı konular ve yaptığı bazı değerlendirmelerle alakalıdır. Bunlar arasında Mirac mucizesinin ruhen / mânen olduğu yorumu diğerlerini bastırarak şekilde öne çıkılmaktadır. Hz. Peygamber’in çocukluğuna dair bazı hadiseler, peygamberlikten önceki yolculukları ve bunların etkileri, İslâmın Yahudilik ve Hıristiyanlıkla irtibatları, Resulullah’ın zevceleri-evlilikleri, mucizeler, Mescid-i Aksa... gibi meseleler diğer tenkit konularıdır.

Bellibaşlı tenkit yazarları ve metinleri, gevşek bir kronoloji ile şöyle sıralanabilir:

1. Necip Fazıl Kısakürek (öl. 25. 5. 1983), *Türkiye’nin Manzarası*, 1968, 1973. Hamidullah için “baîdullah”, “dalâlet kumkuması” gibi ağır ifadeler kullanan Necip Fazıl’ın tenkitlerinin tamamı Ek 3’te verilmiştir. Bu kitapta Seyyid Kutup, Mevdudi ve Türkiye’deki muadilleri de aynı üslupla tenkit edilmektedir.

2. Sadrettin Yüksel (öl. İstanbul, 25. 12. 2004)⁴⁹, “Prof. Hamidullah’ın ‘İslâm Peygamberi’ adlı eseri ve bir araştırma” başlığıyla 22. 12. 1974 tarihli *Sabah* gazetesinde tefrika edilmeye başlayan yazı dizisi daha sonra kitap olarak da basılmıştır: *Prof. Muhammed Hamidullah’ın ‘İslâm Peygamberi’ ve ‘Muhammed Resulullah’ Adlı Eserlerine Reddiye*, İstanbul, Fazilet Neşriyat, 1975⁵⁰. Eserin reddiye adını taşıması ve o yıllarda *Sabah* gazetesini çıkaran cemaatin kontrolündeki Fazilet Neşriyat yayınları arasında basılması ayrıca zikredilmelidir. Müellifin, *İctihad-Taklid ve Telif Risalesi - Muhammed Abduduh, Reşid Rıza ve Hayreddin Karaman’a Reddiye* (İstanbul, Fazilet Neşriyat, 1975)⁵¹ başlığıyla aynı yıl basılan ayrı bir kitabının olması da yukarıda söz konusu ettiğimiz problemle örtüşen bir mahiyet taşımaktadır.

3. Hüseyin Hilmi Işık’ın (öl. 25. 10. 2001) yazdığı Muhammed Hamidullah biyografisi, söz konusu etmeye çalıştığımız problemlerin nerede ise tamamına ışık tutması açısından aynen aktarılmaya değer bir metindir:

48 Bu konularda taraflardan birinin yıllar sonra yaptığı bir değerlendirme için bk. Hayrettin Karaman, “Hamidullah Hoca’ya karşı olanlar”, *Yeni Şafak*, 7 Mart 2003 ve 14 Mart 2003.

49 Hayatı ve eserleri için bk. “Sadreddin Hoca Hakk’a yürüdü”, *Yeni Şafak*, 26. 12. 2004; “Ulema halkasından biri daha koptu” (oğlu Müfit Yüksel’le konuşma), *Gerçek Hayat*, 14-20 Ocak 2005, s. 34.

50 Bu metin daha sonra şu kitabın içinde yer almıştır: Sadreddin Yüksel, *Makaleler*, İstanbul, Madve Yay., 1985, s. 97-122.

O yıllarda İstanbul Müftülüğü’nde kâtip olarak çalışan Ahmet Ağırakça’nın bize aktardığına göre 1974 Baharında o zamanın İstanbul müftüsü Abdurrahman Şeref Güzel-yazıcı ile Sadrettin Yüksel ve vaiz Enver Baytan’dan müteşekkil bir heyet de Hamidullah’ın eserlerindeki görüşlerini tenkit eden, ağır ve tezyif edici hükümlerle dolu bir metin kaleme almış ve daktilo edilmesi için kendisine vermişler. Ağırakça’nın daktilo ettiği metin yayınlanmamıştır. (20 Aralık 2003’teki görüşme).

51 Bu metin de daha sonra şu kitabın içinde yer almıştır: Sadreddin Yüksel, *Makaleler*, İstanbul, Madve Yay., 1985, s. 43-78.

“Hamidullah: 1326 (m. 1908) senesinde Hindistan'ın güneyinde Haydarabat'ta tevellüd etti. M. 1971'de İstanbul'da kendisi ile konuşuldu. İslâm âlimlerine, Selef-i sâlihine güvenmediğini, Haydarabat'taki hocasının sözlerine uymayan bilgilere inanmadığını söyledi. Orada Osmaniye Üniversitesi'nde okudu. Devletler hukuku üzerinde doktora yaptı. M. 1947'de Hindistan hükümeti kendisini vatandaşlıktan çıkardı. Paris'te CNRS ilmi araştırma azâsıdır. İsmailî mezhebinde, koyu Ehl-i sünnet düşmanı olarak yetişti. Açıkça ve sinsice İslâmiyeti bozmağa, Ehl-i sünnet âlimlerini lekelemeğe çalışmaktadır. *İslâma Giriş ve İslâm Peygamberi* kitaplarında, bozuk düşüncelerini açığa vurmaktadır. Sebe' suresinin 28. âyetinde ‘Seni bütün insanlara peygamber gönderdim’ buyuruluyor. O ise kitabına, yalnız müslümanların peygamberi olduğunu anlatan isim takmıştır. Kâfirlerin çoğunun inançları böyledir”⁵².

Hüseyin Hilmi Işık, Seyyid Kutup ve Mevdudî'yi de uzun uzadıya tenkit ettiği *Dinde Reformcular* kitabında Hamidullah'a da geniş yer ayırmıştır. Şunları söylüyor: “Hindli Hamidullah isminde birisinin de Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiklerine uymayan düşüncelerini, İslâm bilgisi olarak yaydığını görüyoruz. Fransa'da İslâm bilgileri profesörü etiketini almış olduğu için, İslâm âlimi sanılan bu adamın sapık yazıları, Türkçeye çevrilerek gençliğin önüne sürülmekte, birçok müslimanın doğru yoldan kaymasına sebep olmaktadır. *İslâm Peygamberi* adındaki kitabının (...)”⁵³. Hüseyin Hilmi Işık, Sadreddin Yüksel gibi Reşid Rıza'nın *Muhavere'sini* tenkide tahsis ettiği müstakil bir kitap da telif etmiştir: *Din Adamının Din Düşmanlığı* (İstanbul, 3. bs., Işık Kitabevi, 1975, 116 s.).

4. Sadi Çöğenli - Ali Bayram, “Sayın Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın ‘*İslâm Peygamberi*’ Adlı Eserinde Geçen ve Cumhur-u Ulemaya Muhalif Bazı Meselelerin Tahlili ve Tenkidi”, 13. 5. 1975 tarihli, büyük boy kâğıtlara 20 sayfalık daktilo metin teksiri (Erzurum). Tahlil ve tenkit konusu yapılan 5 mesele şunlardır: 1. Peygamber Efendimiz'in (s.a.) puta kurban kesme meselesi, 2. Mescid-i Aksa meselesi, 3. Miracın ruhanî olmasının delilleri ve tahlili, 4. Hz. Musa ve Gılgamış meselesi, 5. Garanik meselesi (Müelliflerin ikisi de o yıllarda *Risâle-i Nur* müntesipleri arasında olan kişilerdi).

5. Dr. Zeki Çıkman (diş tabibi), *Mirac ve Hamidullah*, İstanbul, Berekât Yay., 1976. Bu eserin baş kısmında Ahmet Davudoğlu (s. 3-8) ve Erzurum

52 *Tam İlmihal - Seâdet-i Ebediyye*, 13. bs., İstanbul, Işık Kitabevi, 1975, s. 928-29. Hamidullah'ın görüşlerini tenkit için kullandığı ifadelere örnek olmak üzere ayrıca bk. *age*, s. 247, 250, 334, 381, 473.

İslâm Peygamberi adlandırması konusunda Necip Fazıl'ın değerlendirmesi de Hüseyin Hilmi Işık'la aynı mahiyettedir: “Her şeyden evvel eserine *İslâm Peygamberi* adını koymakla, bütün zaman ve mekânın ve topyekûn Kâinatın Efendisine, tek Peygamberine âdeta mahdud bir saha, muayyen bir daire çizen, O'nu birdenbire göze çarpmayacak şekilde dar bir tefrik ve tahsis çemberi içine alan ve böylece en azılı İslâm düşmanlarından Hollandalı müsteşrik Doktor Duzi ağziyle konuşan...”; *Türkiye'nin Manzarası*, s. 131-32.

53 Hüseyin Hilmi Işık, *Dinde Reformcular*, İstanbul, Işık Kitabevi, 1975, s. 256. Eserin 256-66. sayfaları Hamidullah tenkididir (Bu kısım için bk. Ek 5).

eski müftüsü Osman Bektaş'ın (s. 9) Hamidullah Hoca aleyhinde takrizleri bulunmaktadır. (A. Davudoğlu'nun Takriz'i kısmen bu makalenin eklerine alınmıştır). Müftü Efendi'nin takrizinde ise şu ifadeler var: "Mirac-ı nebevî ve hayat-ı peygamberiye dair zamanımızda hilaf-ı hakikat beyanda bulunanlara ve ezcümle profesör ünvanında şahsî fikirlerini ilim olarak ileri süren sayın Hamidullah beye..." (s. 9). Bu kitap da Erzurum merkezlidir ve Hüseyin Hilmi Işık'a yakın olan yazar bazı meseleleri Hamidullah'la konuşup tartıştığını söylemektedir⁵⁴.

Hamidullah Hoca bu ve benzeri tenkit ve tezyiflerden haberdardı, bir kısmı konferanslarının akabinde veya özel görüşmelerde yüzüne karşı da söylenmişti. O, meseleyi şahsî olmaktan çıkararak hem münekkitlerine hem de kitaplarıyla muhatap zevata ilmî ve ahlâkî dersler vermeyi tercih etti; insan olduğu için hata yapabileceğini, tenkitlere açık olduğunu belirtti:

"Gerçeği ifade ve açıklama hususunda herhangi bir imtiyaz ve tekele sahip olduğumu da iddia etmiyorum; herhangi alelâde bir insan olarak ben de yanılabilirim (...) Benim muttali olabildiğim Türk dilinde yayınlanmış muhtelif kitap veya makale şeklindeki diğer tenkitler, bunlar kusurlu şeyler olmamakla beraber, bana öyle görünüyor ki daha çok bazı yanlış anlamalara dayanmaktadırlar"⁵⁵.

Hüseyin Hilmi Işık'ın tahkir ve tezyiflerine karşı takındığı tavır ve gösterdiği olgunluk ise çok nadir insanların sergileyebileceği bir davranıştı. *İslâm Peygamberi*'nde Efendimiz'in zevcelerinden bahsederken iki Ebu Süfyan'ı birbirine karıştırmış, bunu ganimet bilen Hüseyin Hilmi Işık, Hoca'nın cehaletinden başlamış imanından çıkmıştı. Hoca tahmin edilemeyecek bir şey yaptı; hatasını hemen kabul etti, o kaba tahkir ve tezyifleri görmezlikten gelerek bir yanlışın düzeltilmesine imkân sağlayan kişiye teşekkürler ve dualar yağdırdı:

"Allah İstanbullu Hüseyin Hilmi Işık'tan râzı olsun; çünkü o kaleme aldığı bir makalesinde Ebu Süfyan'ın süt kardeşliği meselesinin sebep olduğu güçlüğü dikkati çekti. Hz. Peygamber Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe ile evlenmişti (...) Hz. Peygamber'in [süt kardeşi] izdivac ettiği

54 Sadreddin Yüksel'in yazısının ilk altı tefrikasını, M. Said Çöğenli - Ali Bayram'ın teksirini ve Zeki Çıkman'ın kitabını verme lütfunda bulunan Orhan Okay hocamıza müteşekkirim. Kendileri o yıllarda Erzurum'da ve üniversitede oldukları için tarafları tanıyan biri olarak bu tartışmaları müşahede ve metinleri takip etmişlerdi. Nitekim Hamidullah'ın vefatı üzerine yazdığı yazıda şunları söylüyor: "(...) İstanbul'da bazı çevrelerden dil uzatmalar bir süre sonra Erzurum'a da yansıdı. Üniversite mescidinin kapılarında aleyhinde broşürler dağıttılar. İtirazlarında haklı taraflar var mıydı, orası benim haddimi aşar. Ama bu yazılar arasında öyleleri bulunuyordu ki hocanın cümlelerini yaş deri gibi bir tarafa çekip tekfir etmeye kadar varyordu"; "Âlimin ölümü", *Zaman*, 2 Mart 2003.

55 *İslâm Peygamberi*, 4. bs., I, s. XIX.

İhsan Süreyya Sırma'nın naklettiğine göre müslümanları tenkit eden talebelerine yaptığı nasihatlerden biri de şu olurmuş: "Evladım, en kötü müslüman en iyi kâfirden bile daha yakındır, bunu unutmayınız".

Ümmü Habibe'nin babası [meşhur] Ebu Süfyan değil de Hz. Peygamber'in bir amca oğlu olan Abdülmüttalib'in oğlu el-Hâris'in oğlu Ebu Süfyan'dır. Hemen tashih ediyor ve bütün okuyucularımdan bu dikkatsizliğimden doğan hatadan dolayı beni mazur görmelerini ve kitaplarının sayfelerini tashih etmelerini rica ediyorum"⁵⁶.

V

Üslup zaafı, tezyifleri ve ilmî-fikrî yetersizlikleri⁵⁷ bir tarafa bırakılırsa bu kişi ve çevrelerin Hamidullah Hoca'ya ve onunla birlikte diğerlerine yönelttikleri tenkitlerin, hiç değilse bir kısmının tamamen mesnetsiz ve haksız olduğu söylenemez. Tenkit konusu olan bu meselelerin bir kısmı usul ve muhteva açısından, bir kısmı da tercihler ve Türkiye ile irtibatları açısından bugün için bile yeniden ele alınmaya ve tartışılmaya değer hayati konulardır. Ayrıca tenkit eden çevrelerin geniş ve kısmen müsbet mânasıyla gelenek tarafında, karşılarındakilerin ise din ve tarih yorumu itibarıyla büyük ölçüde gelenekle problemlili tarafta yer aldıkları önemli bir husus olarak hesaba katılmalıdır. Fakat bizim burada şimdilik soru şeklinde de olsa serdetmek istediğimiz husus şudur: Hamidullah Hoca'ya ağır tenkitlerde bulunan kişi ve gruplar dinin kaynakları, algılanması, yorumlanması ve yaşanması konusunda ayrı meslek ve meşreplere sahip oldukları için mi böyle bir tavrı benimliyorlardı yoksa -farkında olsunlar olmasınlar- başkaca siyasî ve konjonktürel şartların hatta icbarların etkisi altında kalarak mı hareket ediyorlardı? Meslek ve meşrep farkının, meseleleri ihata kapasitesinin, şahsî özelliklerin, ahlâkî zaafının, ihtirasların tarihte olduğu kadar bu tenkit ve tartışmalarda da çift taraflı olarak rol oynadığında şüphe yoktur fakat uluslararası ve mahallî siyasî şartların dahilî de az olmasa gerektir.

EKLER

Kronolojik bir sıralama ile Ekler'e aldığımız metinler, Hamidullah Hoca'nın eserleri ve fikirleri etrafında Türkiye'de yazılan makalelerin, yapılan tartışmaların tamamını vermiyorsa da temsil kabiliyeti itibarıyla büyük ölçüde yeterli kabul edilebilir. Temsil kabiliyetinden kasdettiğimiz şey sadece yazıları yazan kişi ve gruplar açısından değil, kullandıkları dilin, üslubun döneme veya geriye doğru nerelere nisbet edilebileceği yani mensubiyeti ile alakalıdır.

56 Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in süt kardeşleri", çev. Fahrettin Atar, *İslâm Medeniyeti*, III/34, Ağustos 1973, s. 5.

Salih Tuğ beyefendinin bize aktardığına göre (20 Aralık 2003) Hoca'nın ilk mütercimlerinden eczacı merhum Said Mutlu, her sene Sandıklı'dan ziyarete geldiğinde o sene içinde gazetelerde Hamidullah'ın kitapları hakkında çıkan yazıların kupürlerini de getirir. Yazıların çoğu medih babında olduğu için Hoca'nın tepkisi şöyle olurmuş: "Bırak onları! Tenkit var mı tenkit, onlara bakalım".

57 Üslup ve ilmî-fikrî standart açısından Sadrettin Yüksel'in metni ile Sadi Çöğenli - Ali Bayram'ın teksirini diğerlerinden kısmen ayrı düşünmek mümkündür.

EK 1
 MUHAMMED HAMİDULLAH'I
 İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE GETİRMEK İÇİN
 İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NE VERİLEN
 MÜCİB SEBEPLER RAPORU
 Zeki Velidi Togan

İslâm Tetkikleri Enstitüsü mesaisinin ilmi metodları ve muasır “İslâm Tetkikleri” ilmine uygun bir şekilde başlanmasını ve o yolda inkişafını temin için yabancı tebaalı olan bir müslüman âlimi getirmek ve Enstitü'nün sevk ve idaresiyle bu zatı vazifelendirmek icab etmektedir. Bu Enstitü'nün hazırlık komisyonu bu iş için en münasip şahsiyet sıfatıyla Osmaniye Üniversitesi Hukuk-u Düvel profesörü Muhammed Hamidullah'ın getirilmesini kararlaştırmış ve bu kararı Fakülte Profesörleri Meclisi'nin 8. 1. 1952 oturumuna arz etmiştir.

Bu zat daha 45-50 yaşları arasındadır. Orta ve yüksek tahsilini Hint ve İngiliz mekteplerinde tamamladıktan sonra doktorasını Almanya'da Bonn ve Paris'te Sorbonne üniversitelerinde yapmıştır. Bonn Üniversitesi'ndeki doktora tezi *İslâm Milletler Hukukunda Bitarafılık (Die Neutralitaet im Islamischen Völkerrecht)* 1935'de [Leipzig'de] basılmıştır. Sorbonne Üniversitesi'ndeki doktora mevzuu *Peygamber ve Dört Halife Zamanında Müslüman Devletinin Haricî Siyasetine Ait Vesikalar (Documents sur la Diplomatie Musulmane à l'Époque du Prophète et des Khalifs Orthodoxes)* isminde olup ilk cildi 1936'da Paris'de, ikinci cildi Arapça olarak Mısır'da intişar etmiştir. Hamidullah bu son eserinde ilk İslâm devletinin dış siyasetinin eski Arap, İran kaynakları ile birlikte Bizans menbalarından ve papiruslardan istifade ederek ve İslâm kaynaklarından istifadeyi sıkı bir ilmi metoda tabi tutarak vücuda getirmiştir. Haydarabad Üniversitesi'nde tedrisatta bulunurken Hicaz'a tetkik seyahati yapmış ve bu tetkikatında kendisinin, arkeoloji, tarih, coğrafya ve topografya ilimlerinden de bilgi sahibi olduğunu göstermiş, Mekke'nin iç kalesi tarihini İslâm kaynaklarından başka bugün mevcut âsâra göre tetkik ederek planlarını vermiş, bunları eser şeklinde İngilizce neşretmiştir.

Hamidullah bu Hicaz tetkik seyahatinde Peygamber'in zamanında vaki olan Hudeybiye, Bedir, Uhud, Hendek, Feth-i Mekke ve Huneyn harp meydanlarını ziyaret ederek bunların topografik planlarını almış, fotoğraflarını çıkarmış ve tetkikat neticelerini İngilizce, Fransızca (*Les Champs de Bataille au Temps du Prophète*, [Sorbonne'da verdiği konferanslar], Paris 1939) ve Urdu dillerinde neşretmiş ve bugüne kadar hiçbir Avrupalı âlime nasip olmayan bu orijinal tetkikatını, Hamidullah, harita, 34 kadar resim ilavesiyle canlandırmıştır.

İslâm ilimleri arasında Muhammed Hamidullah'ın iyi bildiği saha tefsir, hadis, tarih ve fıkhıdır. Kendisi Avrupa üniversitelerinde İslâmiyet ile beraber Garp hukuku tahsil etmiş olduğundan bu husustaki tetkikatı bilhassa dikkate şayandır. Bunlar meyanında *Roma Hukukunun İslâm Hukuku Üzerindeki Tesiri (Influence of Roman Law on Muslim Law, Madras, 1943)* ismiyle ve *İslâmlarda Devlet Sevk ve İdaresi (Muslim Conduct of State, Haydarabad, 1941-42)* ismi altında İngilizce olarak neşrettiği iki eseri çok mühimdir. Hamidullah Roma ve İslâm hu-

kuku arasındaki münasebetlerden bahsederken diğer İslâm âlimlerinin iddiaları hilafına olarak, kültürlerin milletlerden milletlere geçtiğini prensip olarak kabul etmiş ve mütalaalarını ilmi bir yola koymuştur. Büyükçe bir eser olan *İslâmlarda Devlet Sevk ve İdaresi* bu hususa dair tek mil Arap, İran ve Türk kaynaklarını ve Avrupa'da bu meseleye ait muhtelif dillerde yazılan eserleri gözden geçirmiş ve İslâm kaynaklarından aldığı malumatın pek çoğunu da bizzat Türkiye kütüphanelerindeki yazma eserlerden almıştır. Türk hukukçularından da İbrahim Hakkı Bey'in milletlerarası hukuka ve Doktor Lütfü Bey'in Türkiye'nin iktisadi siyasetine ait eserlerinden istifade etmiştir. Bu eser şimdiye kadar üç dilde üç defa basılmıştır.

Muhammed Hamidullah'ın Kur'an sahasındaki tetkikatı Haydarabad'da bilhassa kendisinin mesai mahsulü olarak neşrolunan *The Qoranic World* mecmuasında çıkmıştır. Ayrıca Kur'an'ın dünya dillerine tercümelerine dair büyükçe bir eseri vardır ki üç dilde dört defa basılmıştır. Hamidullah Garpta Şarkı öğrenme meseleleriyle yakından meşgul olmuş, makaleler yazdığı gibi İslâm âlemindeki muasır kültür hareketlerini, İslâm tarihinde ve bugün İslâm milletleri arasında yaşayan felsefe cereyanlarını yakından öğrenen ve İslâmiyeti canlı bir ilim olarak tetkik eden bir âlimdir. Bu sahaya ait *İslâmlarda Siyasî Fikir* ismiyle İngilizce olarak yazdığı bir eseri 1941-42 senelerinde Osmaniye Üniversitesi'nde basılmıştır. Hamidullah Osmaniye Üniversitesi'ndeki profesörlük faaliyetinde kendisinin talebe ve ilim âşıkları yetiştirmek maharetini de göstermiş ve orada yetiştirdiği talebelerinden Muhammed Yusufuddin ile Muhammed Ghouse kendisiyle birlikte İstanbul'da Müsteşrikler Kongresi'ne iştirak ederek mühim tebliğlerde bulunmuşlar; Bursa, Manisa, Kütahya ve Konya taraflarında kütüphanelerde tetkikat yapmışlardır.

Kendisini en çok İslâm ve beynelmilel hukuk sahasına ait eserlerle tanıtan Hamidullah'ın, İslâm Tetkikleri Enstitüsü başına getirilmesi Üniversitemizde Hukuk Fakültesi'nin, İslâm hukuku tetkiki sahasındaki ihtiyaçlarını da karşılayacaktır. Hamidullah Fransızca, İngilizce, Almanca, Arapça, Farsça ve Türkçe konuştuğu ve yazdığı için kendisinden üniversite mensuplarının ve talebelerinin istifadesi kolay olacaktır. Kendisi 1937-38 senelerinde İstanbul kütüphanelerinde tetkikatta bulunurken dilimizi iyice öğrenmiş ve Türkçe kaynaklardan istifade ederek *Türk Kaynaklarına Göre Cenubi Hindistan Tarihi* namıyla bir İngilizce eser neşretmiş, aynı zamanda Haydarabad Üniversitesi'nde Türk dili tedrisini de yapmıştır. İstanbul Müsteşrikler Kongresi'ne iştirak eden Hamidullah bu kongreyi müteakip Bursa, Kütahya, Manisa, Konya, Ankara ve Kastamonu taraflarında kütüphanelerimizde tetkikatta bulunmuş ve memleketimizin İslâm ilimleriyle ilgili aydınlarına kendisini tanıtmıştır.

İslâm Tetkikleri Enstitüsü başkanının İslâmî ilimlerin muhtelif sahalarda vakuf sahibi olup bu sahalarda ilim âleminde makbule geçen ilmi eserler vücudunda getirmiş, dillere vakıf bir zatın getirilmesi gayemiz olduğundan kendisini bu Enstitü'yü teşkil ederek benzeri olan diğer beynelmilel İslâmiyet ilim müesseseleri seviyesine çıkartmak ve ecnebi dillerde yapılacak neşriyatı idare etmekle tavzif eylemek çok yerinde olacaktır.

Prof. Hamidullah'ın neşrettiği eserlerin başlıcaları şunlardır: [Burada 26

eserinin künyesi verilmekte, bazıları hakkında açıklama yapılmaktadır].

Kaynak: Prof. Zeki Velidi, “Değerli İslâm âlimi M. Hamidullah Bey İstanbul’da”, *İş*, XXI/163, 1 Mart 1955, s. 39-41.

Makale derginin aşağıdaki takdim yazısıyla neşredilmiştir: “On asırdan beri İslâm medeniyetinden bulunmamıza rağmen buğun ilim m esseselerimizde İslâm kültür ve medeniyetine ait bilgileri tedris edecek elemanlardan mahrum bulunuyoruz. Bunun içindir ki dıŐarıdan eleman ithal etmek zarureti karŐısındaız. Nitekim Ankara’da bir Alman kadın [büyük bir ihtimalle A. Schimmel, İ.K.] “Tasavvuf”, İstanbul’da da bir Hindistanlı [Hamidullah] “Tefsir” ve “İslâm hukuku” gibi dersler vermektedir.

Mecmuamız hiç değilse bu elemanları memlekete geldikten sonra tanımak ve tanıtmak istiyor. Bu maksatla Prof. Zeki Velidi’nin Hamidullah Bey’i davet hususunda m cip sebepler raporu mahiyetinde olan bir yazısını okuyucularımıza takdim ediyoruz. Bu rapor bizi hakikaten Őarkın iftihar edeceği bir müslüman âlimi karşısında bulundurmaktadır. Dersleri büyük bir alakayla Edebiyat Fakültesi’nde takip edilen Hamidullah Bey’i  niversitemizin yerlileŐmiŐ bir elemanı gibi görmek istediğimizi söyliyelim”.

EK 2

“HZ. PEYGAMBER’İN SAVAŞLARI”

Nurettin Topçu

Eser⁵⁸ bir harp tarihidir. “Ben rahmet peygamberiyim, ben harp peygamberiyim” diyen İslâm Peygamberi’nin yaptığı savaŐların tarihidir. Bir tarih eseri olarak dayandığı çeşitli kaynakların başlıcaları Şunlardır: İbn Sa’d, İbn HiŐam, İbn Kesir, Taber , V kidi, Yakubi, Mes’udi, Makrizi, Őe’mi, Buhari, Müslim, *Müsned* ve *Meb t*. Bunlardan başka müellif, Kur’an’da bulunan harp  yetlerine de baş vuruyor ve bazı batılı kaynaklardan da faydalaniyor. Askeri coğrafyaya taalluk eden hususlarda bazı muharebelerin yapıldığı yere bizzat giderek tetkiklerde bulunmuŐtur. Apolojetik bir eser veya alelâde bir kronoloji eseri olmadığı, bilakis müsbet ilim eseri olduğu daha ilk sayfalarında anlaŐılmaktadır.

İlim zihniyetine bihakkın sahip olan müellifin, bu eserde Hz. Peygamber’in mucizelerinden bahsetmeyifinden ŐaŐkınlık duyanlara verdiği Şu cevap çok manalıdır:

“Şimdi neşredilmiş bu kitapla ben, aynı zamanda birçok okuyucum tarafından sorulmuŐ suallere cevap vermek fırsatını da elde etmiş olmaktadır. Bütün bu zahit ve iyi niyetli müslüman kardeŐlerim O’nun ‘mukaddes vazifesi’ hakkındaki bu yazılarımda Hz. Peygamber’in mucizeler-

58 Muhammed Hamidullah, [*H . Peygamber’in Savaşları*], eviren: Dr. Salih Tuğ, Yağmur Yayınları, İstanbul.

rinden bahsetmeyişimden dolayı şaşkınlıklarını gizlememektedirler. Acizâne benim cevabım şudur: Ben bu eserde tam ve şümüllü bir tarzda Hz. Peygamber'in hayatının bütün cepheleriyle meşgul olmamaktayım; yine bu eser sırf bu mucizeler konusunu kendisine mevzu edinmemiştir. Kur'an onun gösterdiği mucizelerin en marufu ve en başta gelenidir. O, muvaffakiyete sadece mucizelerle ulaşmış olsaydı, onun hayatı 'en üstün, en güzel örnek' yani 'cemiyete mensup fertlerin takip edecekleri, Kur'an'a muvafık amelî, fiilî örnek' olamazdı. Fertlere Hz. Peygamber'in insanî görünüşü izah edilmedikçe, onun hattı hareketini değerli ve taklit edilmeye layık bir örnek olarak, bilhassa mucizeye inanmayan, inanamayan fertlere izah kâbil olmaz" (s. 6).

Bu sözleriyle kitabın yazarı, hem müsbet ilmin hakkını korumakta, hem de din terbiyesinde tutulacak en doğru yolu göstermektedir. Aynı zamanda büyük peygamberin gerçek sevgisine örnek vermiş oluyor.

Kendisi peşin hükümlerden hareket etmiyor; önceden ele alınan bir teoremi ispat edecekmiş gibi davranmıyor. Bütün ruhunu hakikata adayan ilim fedailerinin yolunu tutmuştur. Meselâ öteden beri bir çoklarının yaptıkları gibi Bedir harbinin sebebini tevile lüzum görmemiştir (s. 40).

Halk dilinde gelenekleşmiş rivayet veya nakillere dayanarak ilmi tenkit metodunu kullanan müellif, pek mükemmel kullandığı metodik şüpheyi, kendisini bertaraf edemeyen hiçbir dogmatik iddiaya feda etmemektedir. Bu usule sadakati sayesinde İslâm tarihine ait bazı yeni hakikatleri tanıtmaya yolunda bulunuyor. Uhud harbinin yapıldığı yer hususunda kendisini şüpheyi ulaştırıcı mülhazaları bu durumu pek güzel aydınlatmaktadır.

"Gerek mahallî ve gerekse yabancı birçok mütehassıs bilgine, bu soruyu sordum. Kimse beni ikna edecek bir cevap veremeyince mütereddit bir şekilde şu neticeye vardım ki bugünkü Uhud diye anılan yerin, meşhur muharebenin cereyan ettiği gerçek Uhud olmaması gerekir. Bugün, artık unutulmuş olan hakiki Uhud'un Kuba yakınlarında bir yer olması gerekmektedir. Yeni tarihçi ve coğrafyacılar olduğu kadar, eskilerin de ittifakla temin etmeleri, hatta Uhud'un unutulmaz ve en hörmete şayan şehidi Hz. Hamza'nın türbesi bile, vardığım bu neticeden dönmemde bence kâfi deliller değildir" (s. 63).

Âlimin ağırbaşlılığını, ilim düşüncesindeki tarafsızlığı, durmadan faal olduğu halde hükümler vermede şayan-ı hayret sabra sahip olan zekânın bu harikasını, ilim zihniyetinin henüz kökleşmediği hayat sahnemizde, hatta fikir âlemimizde en güzel örnek ve ilim ahlâkının temellerinden biri olarak tebrik ve takdir etmek kâbil değildir. Huneyn harbinin yerini tesbit ve tayin işinde de aynı şüpheci durumu muhafaza etmektedir. Hatta bunun için Mekke'den Taife kadar yetmiş millik mesafeyi merkeple gittiğini kaydetmektedir (s. 128).

Metod bakımından müsbet ilmin karakterlerinden olan hür düşünüş ve tarafsızlık gibi, diğer bir esaslı karakterini, yani tenkitçiliği tatbik etmede fikir dünyamız için örnek eser diyebileceğim bu kitapta Peygamberimiz'in, büyük insan olarak askerliği, siyaset ve devlet adamı olarak şahsiyeti, bir de onun ahlâk ide-

alizmi incelenmektedir.

Askerliği, esasen eserin konusu içinde olduğundan uzun uzun değerlendirilmektedir. Bütün büyük askerler gibi, o da harbi, muharebeden evvel kazanmasını pek iyi bilmektedir. Bunun için bütün hazırlıklarını yapar, her türlü harp öncesi imkânlarla başvurur ve muharebeyi bir kumar veya süprizle kazanmaz. Mekkelilere karşı harbe hazırlanıyorsa, düşmanı şaşırtmak için kuzeye bir müfreze gönderir (s. 116), ordusuna düşmanı aldatıcı yürüyüş yaptırır (s. 129).

Bilhassa casusluk ve haber alma teşkilatına pek büyük önem vermektedir (s. 155'ten itibaren bütün VIII. bölüm). Bu vasıta ile yaptırılan propagandayı bile ihmal etmemiştir (s. 105).

Büyük Peygamber'in riyaset adamı olarak meziyetleri, onun müslümanlarca siyasette de en büyük örnek olmasını zaruri kılmaktadır. Mekke'nin fethinden sonra bu şehrin idaresini evvelce kendisinin en büyük düşmanlarından olan, İslâm henüz kabul etmemiş bir Mekkeliliye Attâb İbn Esid'e bırakır. Gayet kısa bir zaman sonra Medine'ye çekilirken de Mekke'de hiçbir askerî garnizon bırakmaz (s. 125). Taifin alınmasından sonra bu şehrin idaresini de yine Taiflilere bırakmıştır (s. 142). Tedbir ve kıyasette, siyaset ve dirayette Muaviye'lerin, Fatih Sultan Mehmet'lerin, her şeyde olduğu gibi, önderi, mürşidi, başbuğu olan Hz. Peygamber'in, eserde anlatılan hadiseler karşısında, insan kalbini fethetmek hususunda en büyük mücahit olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Onun büyük devlet adamı vasfı, her şeyden evvel tükenmez enerjisinde, vicdanlar üzerinde tesis ettiği otoriteye dayanan idaresinde ve kendileriyle istişare edeceği dostlarını iyi seçmiş olmasında gözükmektedir.

Peygamber'in enerjisi, bizzat peygamber şahsiyetinin ilâhî emanet ve mükellefiyetleri, hatta devlet reisliğinin kendisine yüklediği pek ağır ve mesuliyetli meselesi de bir tarafa bırakıldığı halde, sade on sene gibi kısa bir süre içinde yapılan harpler için harcadığı emekle, sistemli ve sürekli çalışmalarıyla dahi insan takatinin üstünde görülebilir.

Siyasî otoritesi, şahsiyetinin azameti ile birlikte mütalaa edilebilir. O rahim ve şefik bir ruhun tam mânasıyla kararlı iradesini kendinde birleştirmişti. Onun devlet rejimi, istişarî mahiyette otoriteye dayanıyordu. Söz sahipleri ayrılmıştı. Karar ise, en önde yürüyeneindi. O, ancak gönülleri kazanmak lüzumu halinde kalabalığın kararına uymasını biliyordu. Uhud harbinde öyle yaptı. Bilgiler edinmek için istişare gibi güzel bir şey yoktu. Hendek savaşında ise bununla muvaffak oldu. Ancak 'ashab-ı hall ü akd'i halkdan ayıran ve kendisi tayin eden, onlarla istişarenin sonunda verilecek kararı yine kendi otoritesiyle mühürleyen Peygamber'in idare sistemini, sözü ayağa düşürücü ve cemaati zümrelerin ve fertlerin heves ve ihtiraslarıyla bölük bölük ederek birbirlerine karşı koyan bir demokrasiden dikkatle ayırd etmemiz lazımdır.

Yine kendisinin tesbit ettiği ashâbı arasından, en mühim meseleleri en nazik zamanlarda kendileriyle görüşerek kararlaştırdığı, en tehlikeli ve kritik muharebe anlarında yanından ayırmadığı maruf şahsiyetler vardır. İdare işlerinde de sık sık reylerine baş vurduğu, Allah yolunda ise kendisinin en çok takdir ve iltifatlarını kazanan bu şahsiyetler, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'dir.

Büyük Peygamber'in hayatından taşarak âleme yayılan ve onun harp hare-

ketlerinde de aynı şekilde hakim olan ahlâk ideali, İslâmın bütün ruhudur. Bu ahlâkın ilk üç halife devriyle kısmen Emevîlerde ve tam mânasıyla Osmanlıların kuruluş ve yükseliş devirlerinde pekçok görülen misâllerine örnek ve esas olan Peygamber'in zamanında görülenlerden yine harplere ait bir kaçını zikredebileceğiz.

“Hayber harbi sırasında bir gün bir esir çoban geldi ve Hz. Peygamber'le görüşüp İslâm dinine girdi. Sonra Hz. Peygamber ona dedi ki: ‘Şimdi Yahudi olan efendinin sürüsü başına dön, İslâm dini emanete hiyanet etmemeyi emretmektedir’. Çoban koyun ve keçi sürülerini efendisinin hisarına sürdü ve tam kapının yanında onları ürküttü. Hayvanlar da alışkanlıklarıyla kendi kendilerine sahiplerinin ağılına döndüler. Esir de bundan sonra Müslüman ordusu karargâhına hür bir insan olarak döndü” (s. 152).

Mekke'nin fethinden sonra, vaktiyle kendisine pekçok fenalıklar yapmış olanlarla birlikte bütün Mekkelileri affetmesi, asırlar geçtikten sonra Alparslan'larla İstanbul'un Fatihi olan, O'nun medhine muhatap bir hükümdar tarafından örnek diye alınarak tekrarlanmış büyük ruh hareketidir. Mekke'nin fethi sırasında geçen şu hadise zikredilmeye değer:

“Şehrin işgalinin son safhalarına doğru subaylarından biri, kendi emrindeki askerlere, ‘bu gün artık mağrur Mekke'nin başının öne düşeceği ve şehrin yağma edileceğine dair’ imada bulunması üzerine, hemen Hz. Peygamber geldi, meseleyi öğrenir öğrenmez, mevzubahis subay, derhal kumandanlıktan alındı; bu vazife başka bir kimseye tevdi edildi ve Hz. Peygamber dedi ki: ‘Hayır! Mekke'nin şeref ve haysiyeti asıl bu gün artacak. Mademki orada İslâmın kiblesi mevcuttur, müessesistir, her ne surette olursa olsun, onun kudsiyetine tecavüz edilmeyecektir” (s. 121).

Harp konusu etrafında ve bu vesile ile, İslâmın Peygamberi'ni muhtelif cep-heleriyle tanıtan bu eseri biz, pek değerli ve millî kütüphanemizde eşsiz buluyoruz. Zira Peygamberimiz'i, insanî siması ile sevdirmesini bilen bu eser, masal ve hurafelerden tamamen sıyrılarak tam bir ilim zihniyetiyle yazılmıştır. Bizim bu yoldaki İslâmî neşriyatımızın ihatasından çok yükseklerdedir. İlim zihniyetini ve tarihi tenkit metodunu bir parça olsun veremeyen evvelki medrese ile şimdiki üniversitenin millet ruh ve irfanında açık bıraktığı boşluğu dolduracak mahiyet ve değerdedir. “Kıyas-ı Enbiya”dan Cumhuriyet ve inkılap tarihlerine kadar hakim olan zekâlara musallat hurafelerle masal ve propaganda metotlarının artık iflas ederek milletimizin yirminci asır seviyesinde hür ve gerçek bir fikir hayatına kavuşması isteniyorsa, bunun için orta çağ şatolarını andıran muhtar üniversite sarayları yükseltmek ve millet maliyesinden pek yüksek bahşişler ihсан etmek meseleyi halletmez. Ahlâk ile ilmin birleştikleri bir zirvede feyz ve eser sahibi insanların yetiştirilmesi lazımdır. Bizim yetiştirdiklerimizle bir Hintli Müslüman âlimi olan Muhammed Hamidullah'ın ortaya koydukları eserlerin ufak bir mukayesesi, yanlış yolda yürüdüğümüzü gösterecektir. Allah ülkesi olan ve Allah sevgisine götüren ilmi bırakıp da, çeşitli teşekküller ve türlü şekiller altında

siyaset ve dedikodular peşinde ömürlerini boşuna harcayan genç neslin çocuklarına Muhammed Hamidullah'ın izinden yürümelerini tavsiye ederim. Ta ki her sahada ilk ve son sözler, ilmin, ahlâkın ve hakikatin olsun.

Kaynak: Nurettin Topçu, "Hz. Peygamber'in Savaşları",
Yeni İstiklâl, 18 Mart 1963.

EK 3

SİMSARLAR

Necip Fazıl Kısakürek

Nihayet 1943 ve sonrasında biz, kum torbası gibi ciğerimizi dalâlet ve şekavet rejiminin 6 okuna nişan tahtası diye tutarken, herbiri haşarat sürfeleri halinde hangi deliklere saklandığı meçhul bazı mukaddesat simsarlarınca girilen sefil oyun... Eser alım satımlarında türlü üçkağıtçılık ve tombalacılık hünerleri ve hepsinden, her şeyden müthişi, günümüzün İslâm mütefekkeri sayılan, hakikatteyse İslâm hikmetleri, incelikleri hatta inanışlarıyla alakası bulunmayan, büyük davayı kâinat müvacehesinde müdafaa, eşya ve hadiselerle nakşetme gücüne uzak bazı yabancı eserlere ait habire boyacı küpü tercümeleri... "Beyaz Saray"lılardan bir gruba ve benzerlerine mahsus marifet...

Bir "prototip-baş örnek" olarak bir tanesinin ruh röntgenini gösterelim!

Hamidullah-Baidullah

Dalâlet kumkuması...

1. Herşeyden evvel eserine "İslâm Peygamberi" adını koymakla, bütün zaman ve mekânın ve topyekün Kâinatın Efendisi'ne, tek Peygamberi'ne âdeta mahdut bir saha, muayyen bir daire çizen, O'nu birdenbire göze çarpmayacak şekilde dar bir tefrik ve tahsis çemberi içine alan ve böylece en azılı İslâm düşmanlarından Hollandalı müsteşrik Doktor Duzi ağziyle konuşan...

2. İslâmın, o da hatır için, orta seviyeyi hedef tutucu bir din olduğunu kaydeden ve dolayısıyla yüksek seviyeye mahsus olmadığı hissini sinsice veren (s. 14)...

3. İç ve dış bütün ilimlerin sahibine Suriye Hıristiyanlarından din bilgisi almış olmayı yakıştıran (s. 21)...

4. Nebiliğini, nebiliğinin meydana gelişini basit dünya saiklerine ve toprak üstü sebeplere bağlayan (s. 25-29)...

5. Çölde sütkardeşi küçük kızın omuzunu, hayat boyu iz kalacak şekilde ısırıldığını yazan (s. 40)...

6. Rahip Bahira vakasında "istihfaf mevzuu 9 yaşında bir çocuğun simasında" nebilik alâmeti bulunamayacağını ve buna inanmanın "safdililik" olacağını öne süren (s. 46)...

7. "Çocukluğunda puta bir esmer koyun hediye ettiğine" ait bir rivayeti kay-

dedebilen (s. 47)...

8. Allah'ın sevgilisi ve insanoğlunun en güzelini düztaban diye vafeden (s. 55)...

9. Vahy anındaki esrarlı tecellileri "onların ifadesine göre" kaydıyla kendi ka-naatinden uzakta tutan ve bu uslupla şüpheli gösteren (s. 66)...

10. Bir tecellinin şeytanî mi, melekî mi olduğunu tahkik mevzuunda "melek-se çekilir gider, şeytansa kalır ve seyredir" gibilerden ilk zevceleri mübarek Hazreti Hatice ile aralarında edep dışı sahneler ima etmeye kadar varan (s. 69)...

11. Buda'yı peygamber sayan (s. 69)...

12. İlk müslümanları şahsî yakınlık ve menfaat sebebiyle imana gelmiş far-zeden (s. 72)...

13. Şakku'l-kamer vesiyesiyle mucizeyi bıyık altından alaya alan ve kendisi-ni dışarıda bırakıcı şekilde nakillere bağlayan (s. 82)...

14. Bazı müminlere mucizelerinden ziyade menfaat teminiyle tesir ettiği gibi bir hükmü dile getirebilen (s. 83)...

15. Mirac mucizesini sadece ruhî bir hal sayan ve ruhanî-cismanî, ruh ve madde bir arada bir miracı kabul etmeyen (s. 92)...

16. Dünyamız küre şeklinde olduğuna ve bir tarafında başa isabet eden gök, mukabil tarafında aynı adamın ayağı istikametine düştüğüne göre Arş'ı tepede aramanın imkânsız olduğunu söyleyecek kadar ebleh ve iptidai bir mantık kul-lanan ve büyük münhanilerle büyük müstevilerin içiçe olduğuna ve birleştiğine dair yeni fizikten ve Aynştayn'dan bile haberi bulunmayan ve İslâm'da Allah'a mekân tahsisi olmadığını bilmemezlikten gelip Mirac'ı Allah'a mekân tayin etmiş olmak gibi gösteren (s. 92)...

17. İslâm'dan önce Kudüs'te mescit bulunmadığını iddia edecek kadar ceha-lete düşen, hatta Kur'an'ı bile yalanlamaya kadar giden (s. 93)...

18. "Tedavi için sadece tükürüğü vardı..." lâfını edebilen (s. 106)...

19. Eserini baştan başa kuru aklın en adisi ve bizzat akılla iflâs ettirilmiş-i üzerine bina eden ve onun önsözünde Fransızlardan gördüğü misafirperverliğe mukabele için yazdığını, yani kliseyi memnun edebilmek çabasında bulunduğ-u nu itiraf eden...

Evet; butünü bunları eyleyen, dinden, imandan, aklın içyüzünden, felsefe-den, Doğu ve Batı muhasebesinden ve her idrak fakültesinden yoksun bir bed-bahtın İslâm âlim ve mütefekkeri diye piyasaya sürülmesinden ve bugüne dek bir fikir ve itikat jandarması marifetiyle durdurulmuş olmamasından büyük felâket düşünülemez.

Ayrıca bu adamın bir zamanlar 6000 lira aylıkla Sıddık Sami Ornar nam ki-şi tarafından Üniversite'ye konferansçı tayin edilmiş, yani Makaryos'dan beter bir kişi marifetiyle İslâm hakikatlerini göstermeye memur kılınmış olması, İslâmiye-ti göstermek değil gömmekten başka bir şey olmayan gayeyi açıkça belirtir.

Din simsarları bunları basadursun...

Kaynak: Necip Fazıl, *Türkiye'nin Manzarası*, 2. [3.] bs. İstanbul, Büyük Doğu Yay., 1985, s. 131-34. (Bu eserin ilk baskısı 1968'de, ilaveli

2. baskısı Cumhuriyet'in 50. yılı münasebetiyle 1973 yılında yapılmıştır). Bu metin Ahmed Davudoğlu'nun *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri* kitabına da alınmıştır; İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1974, s. 146-48. (Davudoğlu'nun kitabının önsözü Necip Fazıl'a aittir).

EK 4
DİNİ TAMİR DAVASINDA DİN TAHRİPÇİLERİ
Ahmed Davudoğlu

I

Bu meyanda hayli zamandan beri İstanbul Üniversitesi'nin davetlisi sıfatıyla senenin muayyen mevsimlerinde konferanslar veren Hindli Profesör Hamidullah beyi de anmak yerinde olur. Geçenlerde Profesör Hamidullah'ın Peygamber'e (s.a.v.) ait bir eserinden pasajlar gördüm. Aynen Mısırlı Zeki Mübarek'in, Heykel Paşa'nın eserlerini okuyorum sandım. Hazret tamamiyle onların izinde, onların ağzı ile konuşuyor.

Hamidullah'a göre Peygamber (s.a.v.) kırk yaşına kadar gezmiş, birçok memleketler görmüş, o memleketlerin âdet ve geleneklerinden istifade etmiş, sonra peygamber olmuş. Yani kırk yıl malûmat toplamış, sonra Kur'an'ı yazmış demek istiyor. Eserde melek, vahiy, inzal gibi şeylerden bahis yok. Bu gibi şeyler tevile benzer lastikli sözlerle yaldızlanıvermiş. Zaten sayın profesörün kendine mahsus bir mezhebi olduğunu, bu sebeple ömrünü Paris'te Fransızlara hizmetle geçirdiğini iştirirdim.

Profesör Hamidullah eserinde Resulullah'ın (s.a.v.) Habeşistan'a hatta Çin'e gitmiş olması imkânından bahsediyor, ilmi öven bir hadis olan 'İlmi Çin'de de olsa arayınız' sözünün ona nisbet edildiğini söyleyerek müddeâsına istidlâl etmek istiyor.

[Bundan sonra Necip Fazıl'ın yukarda aktardığımız yazısı iktibas ediliyor. İ.K.].

Hülasa eserleri memleketimizde pek yaygın olan bu profesörün kitapları da büyük bir ihtiyatla okunmalıdır.

Kaynak: Ahmed Davudoğlu, *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1974, s. 145-49.

II

Malumdur ki Efganlı Cemaleddin'den beri İslâm âleminde "*Dinde İslahatçılar*" grubu türemiştir. Bunların zahirde iddiaları, müslimanları kalkındırmak, ilerletmektir. Kopardıkları yaygaralar ve çığlıklar bu merkezde toplanır. Fakat işin hakiki vechesi maalesef böyle değildir. Çünkü önderleri Cemaleddin Efgani bütün icraatiyle kendisinin *İngiliz ajanı* olduğunu isbat etmiş bir kimsedir. Şöy-

le ki: Kur'an-ı Kerim'in ilk âyeti müslimanlara okuyup yazmayı emrederken Efgani "Müslümanlık vardığı yerlerde ilmi öldürmüştür" diye iddia etmiştir. Efgani masonluğu seve seve kabul etmiş ve Mısır'da kendi eliyle masonluk locasını kurmuştur. Bu cihetleri *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri* adlı naçiz eserimde bulmak mümkündür (...)

İşte dinde ıslahat bu gibi vahim neticeler doğurur. Efgani'nin açtığı ıslahat çağırısı tilmizi Muhammed Abduh tarafından biraz daha ilmi kisveye bürünerek sürdürülmüştür. Mısır'ın Avrupa hayranı yazarları bu davayı canla başla benimsemiş, ipten kurtulmuş mahkûmlar gibi görülmedik bir sevinçle kaleme sarılmışlar, İslâm kisvesine bürünerek müslimanlık aleyhine neler yazmışlardır...

Profesör Hamidullah da bu paslı silsilenin son halkalarından biridir. Eserleri meydandadır. Türkçeye çevrilenleri herkes okuyabilir. Onun Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) hakkında yazdığı eserini okuyanlar Kur'an-ı Kerim'in Cebrail aleyhisselâm vasıtasıyla indirildiğine dair bir izahat bulamazlar. Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) muhtelif memleketlere seyahat etmiş; "O yerler halkının adetlerini, ananelerini incelemiştir. Hatta bu seyahatleri esnasında Çin'e ve Habeşistan'a bile gitmiş olması muhtemeldir. Bu hali kırk yaşına kadar devam etmiştir. Kırk yaşı kemal yaş demektir. Ondan sonra peygamber olmuştur". Şu izahat insana ister istemez Bektaşî hikâyesini hatırlatır: Bektaşî camiin önünden geçermiş. Kulak vermiş, içeride hoca efendi vaaz ediyor: Allah ne yerdedir, ne göktedir, ne sağdadır, ne soldadır! diyormuş. Bunun üzerine Bektaşî yanındakine eğilerek; "Allah yoktur diyecek ya, korkuyor gibi geliyor insana". Daha neler neler...

İşte hamiyetli gençlerimizden Doktor Zeki Çıkman'ın Profesör Hamidullah'a reddiye olmak üzere kaleme aldığı bu eserde bahsedilen mevzular da bu kabilendir. Ben Mısır'da talebeliğim esnasında Mısır bekçilerinin reformcu eserlerini gördüğüm için aynı yolu takip eden bir Profesör Hamidullah'a şaşmam. Amma onu bir din yetkilisi imiş gibi kabul ederek Türkiye'de fesat tohumu ekmesine müsaade edenlere şaşar şaşar kalırım. (...)

Kaynak: "Takriz", Zeki Çıkman, *Mirac ve Hamidullah* kitabı içinde, İstanbul, Berekât Yayınevi, 1975, s. 3, 5-6.

EK 5

MUHAMMED HAMİDULLAH

VE "İSLÂM PEYGAMBERİ"

Hüseyin Hilmi Işık

Hindli Hamidullah isminde birisinin de, Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiklerine uymayan düşüncelerini, İslâm bilgisi olarak yaydığını görüyoruz. Fransa'da İslâm bilgileri profesörü etiketini almış olduğu için, İslâm âlimi sanılan bu adamın sapık yazıları, Türkçeye çevrilerek gençliğin önüne sürülmekte, birçok müslimanın doğru yoldan kaymasına sebep olmaktadır. *İslâm Peygamberi* adındaki kitabının Türkçe tercümesinin 34. sahifesindeki şu satırları okuyunca, şaşırıldık kaldık:

“Onu gene tüccar sıfatı ile Hubeşa’da (Yemen’de) ve Abdülkaysların ülkesinde (doğu Arabistan, Bahreyn, Umman) görüyoruz. Belki de deniz yolu ile, Habeşistan’a gittiği dahi hâtra gelebilir. Bütün bu seyahatler, onun Bizans, Acem, Yemen ve Habeşistan’ın ticarî, idarî gelenek ve kanunlarını öğrenmesine yol açtı. Olgunluk yaşında, kırkında bu tecrübeli adam, kavmini ıslaha teşebbüs etti”.

Halbuki, İslâm tarihleri, sözbirliği ile diyorlar ki, Resulullah’ı (sallallahu aleyhi ve sellem), 3 gün validesi, sonra 40 veya 120 gün, Ebu Leheb’in Süveybe adındaki cariyesi, daha sonra, 5 yaşına kadar Halime hatun emzirdi. 6 yaşında iken, validesi Âmine hatun, oğlunu Medine’ye dayılarını görmeye götürdü. Bir ay kalıp dönüşte validesi 20 yaşında yolda, Ebva denilen yerde vefat etti. Babası Abdullâh’tan miras kalan cariyesi Ümm-i Eymen ile Mekke’ye gelip dedesi Abdülmuttalib’in yanında kaldı. 8 yaşına gelince, dedesi vefat edip büyük amcası Ebu Talib’in yanında kaldı.

9 veya 12 yaşında iken Ebu Talib ile, 20 yaşında iken de Hazreti Ebu Bekr ile ve 25 yaşında iken Hazreti Hatice’nin kervanı ile Şam’a gidenler arasında bulundu. Bu yolculukların üçünde de, Busra denilen yere varıldıkda, orada bulunan kilisenin papazları, Bahira ve sonra Nestura, İncil’de okudukları son peygamberin alametlerini kendisinde görerek “Şam’a gitmeyiniz! Şam’da Yahudiler bu çocuğu tanır, öldürür” dediler. Bunlar da, ticaretlerini orada yapıp geriye döndüler. 14 veya 17 yaşında iken, Yemen’e giden amcası Zübeyr, ticareti bereketli olmak için, Resulullah’ı da beraber götürdü. 20 yaşından sonra, Mekke dışında koyun güdüp geçinirdi. Bahreyn’e gittiğini bildiren güvenilir haber olmadığı gibi, Habeşistan’a seyahat buyurduğunu da, nübüvvetine inanmayanlardan başka kimse düşünmüş değildir. Habeş dilinden konuştuğu görüldü. Bu da, Habeşistan’a gitmiş olduğunu düşündürür diyenler yanılmaktadır. Çünkü, Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisine gelen yabancılara, onların değişik Arabî konuşmalarına uygun olarak cevap verirdi. Böyle konuşması, Allahu teâlânın kendisine ihsan ettiği sayısız mucizelerden birisi idi. Yukarıda ki üç veya dört seyahatin hiçbirisine kendiliğinden katılmamıştı. Vücut-i şerifi ile bereketlenmek için götürülmüştü. Şam’a olan son yolculukta, kervan başkanı olan Meysere, Hatice’ye müjdecî olarak Resulullah’ı göndereceği zaman, kervanda bulunan Ebu Cehil’in, “Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) daha gençtir. Tecrübesizdir. Bir yere yolculuk yapmamıştır. Yolu şaşırır. Başkasını gönder” demesi de, Hamidullah’ın yanlış ve sapık düşündüğünü göstermektedir. Bizansa, Aceme, Habeşe, ve Yemen’e gidip *oralarda öğrendiklerini ortaya koyarak kavmini ıslaha kalkıştı* demek ve Resulullah efendimiz için “tecribeli adam” diyerek edesizce davranmak, bir müslimanın yapacağı şey değildir.

Kısas-ı Enbiya’nın 391. sahifesinde diyor ki: Resulullah ümmî idi. Yani kimseden bir şey öğrenmemişti. Yazı yazmazdı. Okumazdı. Ümmî olan insanların arasında yetişti. Mekke’de, geçmiş insanların hallerini bilen bir âlim yoktu. Başka yerlere giderek kimseden bir şey öğrenmemişti. Kazanç için bir iş tutmamıştı. Böyle iken, Tevrat’ta ve İncil’de ve gökden inmiş olan başka kitaplarda bulunan bilgileri ve eski insanların hallerini haber verdi. O zamanlarda tarih bilgileri, karışmış, bozulmuştu. Doğrusunu eğrisinden ayırabilen pek az kimse vardı.

Her dinden adamlara cevaplar verip hepsini susturdu. Bu başarıları, kendisinin Allah'tan gönderilmiş bir Peygamber olduğunu göstermektedir. Zamanındaki edebiyatçılara, şairlere meydan okuduğu halde, hiçbiri onun getirdiği Kur'an-ı Kerim gibi, bir satır bile söyleyemediler. Halbuki Mekkeliler, şiir okumaya, nutuk söylemeye meraklı olup bu yolda çok çalışırlar ve yarıştırlardı. Düzgün konuşmakla öğünürlerdi. Kur'an-ı Kerim, bütün şairlere galip geldi. Kur'an-ı Kerim'e karşı koyamadılar. Şaşkınlıklarından, kılıca sarılıp döğüşmeyi, ölmeyi göze aldılar. Ebu Zer hazretlerinin kardeşi Üneys ünlü şair di. 12 şaire üstün gelmişti. Kur'an-ı Kerim'i iştir iştirmez, Allah kelâmı olduğunu anlayıp hemen müsliman oldu. Allahu teâlâ, Ankebut suresinin 48. âyetinde "Sen, bu Kur'an gelmeden önce, bir kitap okumazdın. Yazı yazmazdın, okur yazar olsaydın, başkalarından öğrendin diyebilirdin" buyuruyor. Allahu teâlânın ve İslâm âlimlerinin bu şahitlikleri karşısında, imanı ve aklı olan herkes, Hamidullah'ın yukarıdaki yazısı hakkında kesin hükmünü vermekte güçlük çekmez. 40. sahifede:

"Bilinmeyen bir sebeple, süt kardeşi olan kızım omzunu öyle kuvvetle ısırdı ki izi hayatı boyunca kaldı. Bir gazada, alınan esirler arasında süt kardeşi Şeyma da vardı. O hadiseyi anlatıp ısırılan yeri gösterince, Resulullah bunu tanıdı" diyor.

İslâm düşmanları, Resulullah'a birçok iftiralar söylediler. Siyah dediler, gençleri ondan soğutmak için kara köpeklere Arap dediler. Hamidullah daha da ileri giderek o yüce Peygamberi, gençlere yamyam olarak tanıtmaya kalkışmaktadır. Halbuki, Halime hatun, Resulullah'ı yanından ayırmaz, uzağa gitmeye bırakmazdı. Birgün nasılsa gözetmedi. Süt kardeşi Şeyma ile kuzuların arasına gitti. Halime. Resulullah'ı göremeyince, onu aradı, buldu. Şeyma'ya, "niçin sıcakta dışarı gittiniz" dedi? Şeyma, "anneciğim! Kardeşimin başı üzerinde bulut bulunuyor. Ona hep gölge yapıyor", dedi. Resulullah'tan şikâyet etmek şöyle dursun, onu övdü. Onun yanında bulunan, büyük küçük herkes, kendisini övmekte ve sevmekte idi. İncindiğini bildiren hiç olmadı. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem), süt kardeşini hiç incitmediği gibi, onun emdiği memeden hiç emmezdi. Halime diyor ki; "O emerken, kendi oğlum emmez, ona saygı gösterirdi". Bu da, süt kardeşlerinin ondan hiç incinmediklerini, onu hep sevip saydıklarını bildirmektedir. "O emerken güzel yüzüne bakmaya dayanamazdım. Konuşmaya başlayınca, ilk olarak *Kelime-i tevhid* söyledi. Her şeyi tutarken *Bismillah* derdi. Çocukların oyunlarına karışmazdı. 'Biz oyun oynamak için yaratılmadık' derdi. Hiç ağlamaz, kimseyi incitmezdi". Hicretin 8. senesinde Huneyn gazvesinden sonra, alınan esirler arasında, Şeyma adındaki bir kadın, "ya Resulallah! Ben senin süt kardeşinim" dedi. O günlerdeki birkaç şeyi anlattı. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Şeyma'nın sözlerini dinledi. Onu tanıyıp çok ihsan eyledi. Daha çocuk iken, onda görülen mucizeleri, harikulâde güzel halleri o kadar çoktu ki, bu hususta çeşitli kitaplar yazılmıştır. Okuyanları kendisine âşık eden o üstünlükleri yazmak ve bunlara, gizli kalmamış olanlarını da bulup eklemek gibi şerefli hizmeti bırakıp ta, çocuklar arasında olabilecek bayağı bir şeyi, İslâm Peygamberi'nin hayatı diyerek, ilim kitabına yazmak, bir İslâm profesörüne yakışır mı? Hele bu çocukluk işi, sonradan uydurulmuş ise, bunu seçip yazan adamın, bir müsliman olacağı düşünülebilir mi? Böyle davranışlar, ilme hizmet etmeği mi,

yoksa kusur aramak gayretini mi gösterir? Her müslimanın, iman etmiş olduğu ve her şeyden çok sevmiş olduğu Peygamberine toz kondurmamak için titremesi lazımdır. 48. sahifesinde:

“Öğlenin yakıcı sıcağından korunmak için Abdullah bin Cud’an’ın kemerinin (yani dıvarının) gölgesine sığındı” diyor.

Siyer kitaplarının hepsinde, Resulullah’ın mübarek başı üstünde bulut bulunduğu, O’nunla birlikte gittiği, O’na gölge yaptığı, nübüvve kadar böylece güneşten muhafaza olunduğu yazılıdır. “Gölgeye sığındı” demek, bu mucizeye inanmamak olur. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem), burada gölgelenmek için değil, gölgelenenleri irşad etmek için oturmuş olabilir. 48. sahifesinde:

“İbni Kelebî, bizzat Muhammed aleyhisselâmın bir put önünde esmer bir koyunu kurban ettiğini nakleder” diyor.

Bu yazılar, yazarın İslâmiyeti kuşbakışı uzaktan gördüğünü, imandan, İslâm’dan haberi olmadığını açıkça göstermektedir. Daha küçük yaşta iken, putların isimlerini söyletmediğini, bunlara düşmanlığını açıkladığını her kitap yazmaktadır. Putlardan nefret ettiğini, kendisi de 67. sahifede bildiriyor. Hiçbir peygamberin, hiçbir yaşta, herhangi bir şeriatte yasak olan bir şeyi işlemediğine, her müslimanın inanması lazımdır. Hamidullah’ın, müslimanları aldatmak için, sened olarak gösterdiği İbni Kelebî’nin taşkın bir rafîzî olduğu *Tuhfe-i İsnâ Aşeriyeye* ve *Esmâ-i Müellifin* kitaplarında yazılıdır. Evet, Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) esmer koyun kesti. Fakat, bunu, kurban bayramında, Medine’de kesti. 58. sahifede:

“Abdülkays kabilesinden bir heyeti kabul etti. İslâm’dan önce oraya seyahat etmiş olduğunu onlara söyledi” diyor.

Bahreyn’deki Abdülkays kabilesinden gelen elçileri, *Buhari* ve *Mevâhib-i Ledünniyye* gibi birçok kitaplar uzun yazmaktadır. Bunların hiçbirinde, Resulullah’ın Abdülkays kabilesinin memleketine gittiği bildirilmiyor. Bir yandan, Resulullah’ın uzak yerlere ve ticaret merkezlerine gidip çok şeyler öğrendiğini ileri sürmek, öte yandan da, İslâmın temel inançlarını, tarih bilgileri gibi nakl etmek, sinisi ve alçak planların uygulanmakta olduğunu düşündürmektedir. 54. sahifesinde:

“Burnunun üstüne kadar uzayan kaşları kavisli idi. Bacakları ince idi” diyor.

Bu saygısız yazıları ile, Resulullah’ı sanki bir umacıya benzetmek istemektedir. Halbuki, *Kısas-ı Enbiya*’da, “Allahu teâlâ, bütün güzellikleri sevgili Peygamberinde toplamıştı. Mübarek kolları ve baldırları iri ve kalın idi. Hilal kaşlı, çekme burunlu ve uzun kirpikli idi” diyor. *Mevâhib-i Ledünniyye*’de, “mübarek kaşları ince idi. Mübarek elleri ve ayakları iri idi” diyor. Mübarek uzuvlarının tenasübünü, her sahâbi anlatmış, güzelliği ve sevimliliği dillere destan olmuştur. O’nu daha ilk görüşte, cemaline âşık olup, başka hiçbir şey aramadan, imana gelenlerin sayılarının az olmadığı kitaplarda yazılıdır. O’nu görüp güzelliğine âşık

olanlar, dilleri döndüğü kadar anlatmaya çalışmışlar, o güzelliği bildirmeye insan gücü yetişmez demişler. *Seadet-i Ebediyye* kitabımın birinci kısmında, o âşık ların haber verdiklerinden birkaçını yazmaya çalıştım. Okuyanlar, Allahu teâlânın, sevgili Peygamberini, düşünülemez bir düzende ve bakmaya doyulamayacak bir güzellikte yaratmış olduğunu hemen anlar. Görmeden O'na gönül verirler. Habibullah'a âşık olanlar, her nefeste, ciğerlerine giren havanın serinliğinde O'nun sevgisinin tadını duyarlar. Aya her bakışlarında O'nun mübarek gözlerinden gelmiş olan ışınların bir akslerini aramakla zevklenirler. O'nun güzelliği deryasından bir damlaya kavuşanların her zerresinde:

*Güzel yanağını bilen, güle hiç bakmaz,
Senin sevginde eriyen, derman aramaz!*

söyler. Onu görmeden âşık olanlardan, Mevlâna Halid-i Bağdadî hazretleri, Fari-sî divanında, O'nun güzelliğini ve insan aklının eremeyeceği, insan hayalinin varamayacağı yüksekliğini, ince ruhundan çıkan kelimelerle ve edebiyattaki büyük mahareti ile, pek veciz, çok güzel yazmıştır. Okuyup anlayabilenleri hayran bırakmaktadır. Türkçeye tercümesinde, o ince sanatı ve derin mânaları anlatmak mümkün değil ise de, pek az da olsa, bir şey duyurabilmek için, Kabr-i seadeti ziyaret ederken söylemiş olduğu beyitlerden birkaçının tercemesini yazarak kitabımızı kıymetlendirelim:

*Ey güzeller güzeli, beni sevdanla yaktın!
Görmüyor bir şey gözüm, her an hulyanla aklım!
Sen 'Kabe kasveyn' şahı, ben ise, azgın köle,
Sana konuk olmağı, nasıl söyler bu şaşkın?
Acıyıp bir bakınca, ölü kalpler dirilttin,
Sonsuz merhametine, sığınıp kapın çaldım.
İyilik kaynağısın, dermanlar deryasisın!
Bir damla lütf et bana, derde devasız kaldım!
Herkes gelir Mekke'ye, Kâ'be, Safa, Merve'ye,
Ben ise senin için, dağlar tepeler aştım.
Dün gece, bir rüyada, göklere değdi başım,
Kapındaki uşaklar, ensem bastı sandım.
Ey Cami hazretleri, sevgilimin bülbülü!
Şiirlerin arasından, şu beyti seçtim aldım:
"Dili aşağı sarkık, uyuz köpekler gibi,
Bir damlacık umarak, ihsan deryaya vardım".*

Başka şiirinde şöyle terennüm etmektedir:

*Ey günahlılar sığınağı, sana sığınmaya geldim!
Çok kabahatler işledim, sana yalvarmağa geldim!
Karanlık yerlere saptım, bataklıklara saplandım,
Doğru yolu aydınlatan, ışık kaynağına geldim.
Çıkacak bir canım kaldı, ey bütün canların canı!
Uygun olur mu söylemek, canımı fedaya geldim?
Dertlilere tabipsin, ben ise gönül hastası,*

*Kalp yarama deva için, kapını çalmağa geldim?
Cömertlerin kapısına, bir şey götürmek hatadır.
Basmakla şeref verdiğin, toprağı öpmeğe geldim.
Günahlarım çok, dağ gibi, yüzüm kara, katran gibi,
Bu yükten ve siyahlıktan, tamam kurtulmağa geldim.
Temizler elbet hepsini, ihsan deryandan bir damla,
Gerçi yüzüm gibi kara, amel defterimle geldim.
Kapına yüz sürebilsem, ey canımdan aziz canan
Su ile olmayan işler, hasıl olur o topraktan!*

82. sahifesinde, ayın ikiye ayrılmasını, tarihçilerin haber verdiğini yazıyor. Âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerle bildirildiğini yazmıyor. Hele kendisinin inanıp inanmadığını, yani müsliman olup olmadığını hiç açıklamıyor.

“Önce zevcesi, sonra amcası vefat etti. Müminlerin büyük kısmı Habeşistan’da idi. Artık Allah’tan başka dayanacağı kalmamıştı” diyor.

Resulullah ve Eshab-ı kirâm ve her mümin, her zeman ve her işlerinde, yalnız Allahu teâlâya güvenir. Ancak, O emrettiği için sebeplere yapışır. Sebeplere dayanmazlar. Onların yapıcı değil yardımcı olduklarına inanırlar. 92. ve 93. sahifelerde:

“Mirac bir haldir. İnsanın vücudunu unutup ruhunun hakim olduğu bir vaziyette yapılmıştır. İsrâ suresinde, Hazreti Peygamber, bir gece yeryüzünün mukaddes merkezlerinden gökteki ibadet merkezine (Mescid-i Aksa’ya) götürüldü diyor. Uzaktaki mescidin, Kudüs’de olduğu düşünülemez. Zira o zaman, Kudüs’de mescit yoktu. Rum suresinde, Filistin’in en yakın bir yer olduğu bildiriliyor. Uzak mescit, yakın bir yerde bulunamaz. Allahu teâlâ, O’na eski Peygamberlerin tarihini hatırlatarak onu teselli ediyor” diyor.

Allahu teâlâ, “Kulumu gece Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksa’ya götürdüm” diyor. Kul, insana denir. Ruha veya insanın bir haline kul denmez. *Buharî*’deki uzun hadis-i şerifte ve Ehl-i sünnet âlimlerinin tefsirlerinde ve bütün kitaplarda, Resulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) “Kudüs’te, Mescid-i Aksa’ya gittim, gördüm” buyurduğu bildirilmektedir. O zaman, Mescid-i Aksa Kudüs’te vardı. Çok önce, Süleyman aleyhisselâm yaptırmıştı. Sonra, İranlıların ve Yunanlıların eline geçmişti. Birkaç kere yıkıldı, yapıldı. Son olarak, Hazreti Ömer tamir ettirdi. Filistin, Arabistan’a komşu bir yerdir. Başka memleketlerden daha yakın olduğu için, “en yakın yer” buyuruldu. Mescid-i Aksa, o zaman yeryüzünde bulunan mescitler arasında, Mekke’ye en uzak olanı idi. Bunun için, “en uzak mescit” buyuruldu. En yakın yerde en uzak mescit niçin bulunamazmış? Müslimanlar, hicretten 16 ay sonraya kadar, Mescid-i Aksa’ya karşı namaz kıldı. O zaman, Kudüs’te mescit yok olsaydı, oraya karşı namaz kılmak emr olunur mu idi? Resulullah da, “Kudüs’te Mescid-i Aksa’da namaz kıldım” der mi idi? Hamidullah’ın aklı, düşüncesi ve fen anlayışı, Resulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mübarek bedeni ile Kudüs’e ve göklere götürüldüğünü kavrayamadığı için, buna inanmıyor. Miracın bir hal olduğunu anlatmak istiyor. Bunun için de, Kur’an-ı Ke-

rim'i yanlış tefsir ediyor. Düşüncesini kaçamak yollarla isbata kalkışıyor. Mirac bir hal olsaydı, işitenlerden kimse karşı koymazdı. Kâfirler de, buna karşı bir şey demezlerdi. “*Beden ile gittim*” buyurduğu için inanmayanlar çok oldu. Resulullah'ın Mekke'den Kudüs'e götürüldüğüne inanmayanın kâfir olduğu sözbirliği ile bildirilmektedir. Göklere götürüldüğüne inanmayan ise, bid'at ehli, sapık olur.

Hindli Hamidullah küfre kadar giden bu bozuk yazısına Hind âlimlerinin kitaplarından da cevap vermek yerinde olacaktır. Büyük hadis âlimi Abdülhak Dehlevî hazretleri, Farisi *Medâricü'n-Nübüvve* kitabında buyuruyor ki, “Allahu teâlânın Muhammed aleyhisselâma olan ihsanlarının en şerefliyelerinden biri de, O'nu Miraca çıkarmasıdır. Bu mucizeyi O'ndan başka hiçbir Peygambere vermemiştir. Resulullah'ın Mekke'den Mescid-i Aksa'ya götürüldüğü, Kur'an-ı Kerim'de açıkça bildiriliyor. Buna inanmayan ise, bid'at ehli ve fâsık olur. Mirac çok defa olmuştu. Bunlardan biri uyanık iken ve cesed ile idi. Ötekiler yalnız ruh ile idi. Aişe (radiyallahu anha) rüyada ruh ile olan miraclardan birini haber vermektedir. Onun bu haberi, uyanık iken cesed ile olan miracın yok olduğunu göstermez. Bununla beraber, İslâm âlimleri sözbirliği ile bildiriyorlar ki, Peygamberlerin (aleyhimüsselâm) rüyaları vahiydir. Bunlarda şüphe etmeye yol yoktur. Gözleri kapalı iken, mübarek kalpleri uyanıktır. Önceden ruh ile olan miraclar, cesed ile olacak miraca hazırlamak için idi. Kâfirler, miraca inanmadıkları ve imtihan ederek Mescid-i Aksa'dan bilgi istedikleri için, İsra suresinde, Mescid-i Aksa'ya kadar götürüldüğü açıkça bildirildi. Bu surede ‘Âyetlerimi göstermek için götürdüm’ buyurulması, göklere çıkarıldığını gösteriyor. Bu surenin 60. âyetinde ‘Sana gösterdiğimiz rüyayı insanlara fitne yaptık’ bildirilen rüya Miracı haber vermektedir. ‘Mekke'ye gidip Eshabı ile tavaf yapacağımı gördüğü rüyadır. Bu rüyayı Eshabına haber verdiği sene Mekke'ye girmeyip Hudeybiye'den geri döndükleri için, münafıklar fitne çıkarmışlardı’ da denildi. Halbuki rüyayı o sene görmemişti ki, fitneye sebep olabilsin. Tefsir âlimlerinin çoğu, buradaki rüya kelimesinin uyanık iken gece görmek için kullanıldığını bildirmişlerdir. Meşhur şair Mütenebbî divanından buna misâl göstermişlerdir. Batınî yani İsmailî fırkasında olanlar, Mirac cesedle yolculuk değil, halleri ve makamları geçerek ruhun yükselmesidir dediler ki, bu sözleri küfür ve ilhaddır. Yani zındıklık, İslâm düşmanlığıdır”. Hamidullah'ın yazısı, onun İsmailî fırkasından olduğunu gösteriyor. İsmailîlerin merkezi olan Haydarabad şehrinde olması da, bu zannımızı kuvvetlendirmektedir. Mirac hadisini Eshab-ı kiramdan çoğu haber vermiştir. Buhari'de ve Müslim'de uzun yazılıdır. İmanı olanların Mirac mucizesine de inanmaları lazımdır.

Hamidullah'ın bütün kitaplarında, İslâmiyeti tarihlere ve kendi anlayışına göre, ayrı ayrı iki açıdan açıklamağa özendiği görülmektedir. Tarih kitaplarından alarak bildirdiklerinin çoğu, olayları doğru olarak nakletmektedir. Fakat, bu bilgiler arasında sokuşturmuş olduğu kendi sapık görüşleri ve bozuk inanışları, bunları okuyanların ve inananların imanlarını sarsmakta, Resulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) olan saygı ve sevgilerini ve Ehl-i sünnet âlimlerine olan güvenlerini yok etmektedir.

Zemanımızda, biraz Arapça bilen, hatta her eli kalem tutan din kitabı yazmağa kalkışıyor. Din adamı kılığına girerek ve yaldızlı birer etiket takınarak, herbiri başka başka şeyler yazıyorlar. Hepsisi de İslâmiyeti yıkmakta, müslimanların

imanlarını bozmaktadırlar. Temiz gençler, hangi kitabı okuyacaklarını, kime inacaklarını şaşırıp kaldı.

Allahu teâlânın beğendiği İslâm dinini öğrenmek ve Resulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) şeriatine sarılarak dünyada ve ahirette huzura ve saadete kavuşmak isteyenler, Ehl-i sünnet âlimlerinin eskiden yazmış oldukları kitaplardan toplanan *İlmihal* kitaplarını okumalıdır. Kur'an-ı Kerim'in hakikatini yalnız Ehl-i sünnet âlimleri anlamışlar ve binlerce kitap yazarak bildirmişlerdir. Bunlar İslâm dininin gözbebekleridir. Âyet-i kerimelerle ve hadis-i şeriflerle övülmüşlerdir. Türedi din adamlarının, sahte müctehidlerin, sinsî İslâm düşmanlarının uydurma ve yaldızlı yazılarını okumamalı, sözlerine, konferanslarına aldanmamalıdır. Şeriate uyan ve çoluğunu çocuğunu şeriate uygun yaşatan, yani ibadetlerini yapıp haramlardan sakınan hakiki müslimanların hazırladıkları doğru kitapları aramalıdır. Sözleri ile özleri birbirine uymayan mezhepsizlerden ve fitne, fesad çıkaran bölücülerden sakınmalıdır.

Ehl-i sünnet âlimlerinin ruhlara ferahlık veren, imanı kuvvetlendiren, ihlasla yazılmış kitaplarını aramayıp ta, dinde reformcuların, mezhepsizlerin kitaplarını okuyarak aldananlara pek acınır.

Kaynak: Hüseyin Hilmi Işık, *Dinde Reformcular*, İstanbul, Işık Kitabevi, 1975, s. 256-66⁵⁹.

59 Hamidullah Hoca'nın mütercimlerinden bazılarının vefat tarihlerini tesbit için Mehmed S. Hatiboğlu ile Ali Birinci üstadlarımıza, tenkit ve teklifleri için Salih Tuğ hocamızla meslektaşım Harun Anay'a, müteşekkirim. Ayrıca bazı makalelerin fotokopilerinin alınmasındaki emekleri için talebelerim Yakup Yıldız ve Ali Adem Yörük'e, Ekler'e aldığımız metinlerin dizgisindeki yardımlarından ötürü Hamdiye Betül ve Mehmet İhsan'a da teşekkür ediyorum.